

## ПРОГРАММА ВСТУПИТЕЛЬНОГО ЭКЗАМЕНА В АСПИРАНТУРУ 2015 ГОД

Программа обсуждена и утверждена на заседании кафедры «\_\_\_» \_\_\_\_\_  
2015 года Протокол № \_\_\_\_\_ к. филол. н. Джелилова Л. Ш.  
Программа утверждена на заседании совета факультета крымскотатарской и  
турецкой филологии «\_\_\_» \_\_\_\_\_ 2015 года Протокол № \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_ к. филол. н., доц. Мамутов Б. А. Составители программы: д.  
филол. н., проф. Керимов И. А. к. филол. н., доц. Сеферова Ф. А. к. филол. н.  
Меметова Л. А. 3

**Пояснительная записка** Программа предназначена для поступающих в аспирантуру ГБОУ ВО «Крымский инженерно-педагогический университет» по специальности 10.01.02. Литература народов российской Федерации (крымскотатарская литература). Программа подготовлена в соответствии с требованиями Государственного образовательного стандарта высшего профессионального образования по специальности 10.01.02. Литература народов РФ (крымскотатарская литература). Цель вступительного экзамена в аспирантуру – выявить знания историко-литературного материала, этапов и закономерностей развития крымскотатарской литературы, ее специфики, навыки самостоятельной научной интерпретации художественного произведения и творчества писателя. **Требования к поступающему в аспирантуру по специальности.** Поступающий в аспирантуру должен: - **знать:**

основные тексты крымскотатарской литературы;  
основные факты литературного процесса;  
классические и новейшие исследования по истории крымскотатарской литературы.

**- уметь:**

анализировать литературный текст;  
рассматривать текст в контексте других сочинений автора, предшествующей и современной ему словесности, социокультурной ситуации времени его создания;  
сопоставлять и оценивать разные интерпретации литературных текстов.

**- владеть**

современным понятийным аппаратом литературоведения и смежных наук (лингвистика, история, культурология)

**- иметь представление о**

ключевых направлениях современной филологии; важнейших тенденциях в смежных науках.

**КРИТЕРИИ ОЦЕНИВАНИЯ ОТВЕТОВ:** Основные требования к устному ответу студента Следует составить сжатый план-конспект ответа. Не нужно записывать ответ полностью, поскольку, детальная запись ответов на все вопросы экзаменационного билета, во-первых, часто не позволяет абитуриенту уложиться в рамки времени, отведенного для подготовки, и, во-вторых, не дает возможности абитуриенту свободно оперировать материалом во время ответа, поскольку привязывает его к написанному тексту. Устный ответ должен представлять собой четкий, последовательный рассказ на тему, сформулированную в вопросе экзаменационного билета. Обязательными требованиями к ответу на вопросы являются исчерпанность и конкретность. Исчерпывающий ответ на вопросы билетов позволит выявить уровень знаний, полученных абитуриентом при изучении дисциплин специализации. Особое внимание следует обратить на вопросы, которые в современном литературоведении остаются дискуссионными. Студент должен самостоятельно аргументировать изложенные им теоретические положения, иллюстрируя их достаточным количеством примеров, сочетая теоретические знания с материалом соответствующих разделов школьного курса языка. В случае необходимости экзаменатор и члены экзаменационной комиссии могут не ограничиваться ответом студента на вопросы билета и анализом предложения и проверяют глубину и качество знаний выпускника путем дополнительных вопросов.

Ответы студента на все вопросы (как основные, так и дополнительные) должны произноситься четким литературным языком. Культура устной речи – показатель общего уровня образованности и специальной подготовки студентов-филологов. Поэтому языковое оформление ответа должно быть безупречным. Абитуриенту следует позаботиться о последовательности изложения материала, точности, выразительности, придерживаться норм литературного языка. Практика свидетельствует, что типичными ошибками, которые допускаются при устном ответе на вопросы, являются следующие: орфоэпические (неправильное ударение в словах), лексические (неправильное или неточное употребление слов, терминов), грамматические (ошибочное употребление падежных окончаний, неправильное согласование и управление) и другие.

Положительная оценка по крымскотатарской литературе выставляется за такой ответ, в котором проявились знания всего программного материала, вынесенного на вступительный экзамен.

## **СОДЕРЖАНИЕ ПРОГРАММЫ**

### **КЪРЫМТАТАР ЭДЕБИЯТЫ ТАРИХЫ**

Эдебият ве эдебият тарихы. Эдебият тарихыны огренмекнинъ эмиети ве методикасы. Къырымтатар ве эскитюркий эдебиятлары тарихы узерине япылгъан араштырмалар. Къырымтатар ве эскитюркий эдебиятларынынъ эсас девирлери ве оларнынъ характеристик хусусиетлери. Девирлерге айырувнынъ принципери: хронологик ве тенъештирме тарихий принципери.

**Къырымтатар эдебияты тарихынынъ эсас девирлери: I. Ислямиеттен эвель умумтюрк эдебияты (... – IX асыр):** 1. Языдан эвельси халкъ эдебияты (V асыргъа къадар); 2. Кок Тюрклер деври (V–VIII аа.); 3. Уйгурлар деври (745 – 840); **II. Ислям динининъ къабулындан сонъраки девир тюрк эдебияты:** 1. Къараханлылар деври эдебияты (840 – 1212); 2. Алтын Орда эвельси Къырым эдебияты (XIII а. ильк ярысы); 3. Алтын Орда деври (XIII – XV аа.); **III. Къырым ханлыгъы деври къырымтатар эдебияты (XV – XVIII аа.); IV. «Къара асыр» деври къырымтатар эдебияты (1783 – 1883); V. «Янъы девир» къырымтатар эдебияты (1883 – 1921):** 1. «Уянув» деври (1883-1905); 2. Кечиш деври эдебияты (1905-1917); 3. «Къурултай деври» (1917-1921); **VI. Совет деври эдебияты (1921-1991):** 1. Сюргюнлик эвельси къырымтатар эдебияты (1921-1944); 2. Сюргюнлик деври къырымтатар эдебияты (1944-1991).

**QIRIMTATAR EDEBİYATI TARİHİ** Edebiyat ve edebiyat tarihi. Edebiyat tarihini öğrenmekniñ emiyeti ve metodikası. Qırımtatar ve eskitürkiy edebiyatları tarihi üzerine yapılgan araştırmalar. Qırımtatar ve eskitürkiy edebiyatlarınınъ eses devirleri ve onlarınъ karakteristik hususiyetleri. Devirlerge ayıruvniñ printsipleri: hronologik ve teñeştirme tarihiy printsipleri. Qırımtatar edebiyatı tarihiniñ eses devirleri: I. İslâmiyetten evel umumtürk edebiyatı (... – IX asır): 1. Yazıdan evelsi halq edebiyatı (V asırğa qadar); 2. Kök Türkler devri (V–VIII aa.); 3. Uyğurlar devri (745 – 840); II. İslâm dininiñ qabulından soñraki devir türk edebiyatı: 1. Qarahanlılar devri edebiyatı (840 – 1212); 2. Altın Orda evelsi Qırım edebiyatı (XIII a. ilk yarısı); 3. Altın Orda devri (XIII – XV aa.); III. Qırım hanlığı devri qırımtatar edebiyatı (HV – HVIII aa.); IV. "Qara asır" devri qırımtatar edebiyatı (1783 – 1883); V. "Yañı devir" qırımtatar edebiyatı (1883 – 1921): 1. "Uyanuv" devri (1883-1905); 2. Keçiş devri edebiyatı (1905-1917); 3. "Qurultay devri" (1917-1921); VI. Sovet devri edebiyatı (1921-1991): 1. Sürgünlik evelsi qırımtatar edebiyatı (1921-1944); 2. Sürgünlik devri qırımtatar edebiyatı (1944-1991).

VII.

Со

**нъ девир къырымтатар эдебияты (1991-ден сонъ).** Языдан эвельси агъзавий (шифахий) тюрк эдебияты «Тюркий халкълар» анъламы. Къырымтатарлар – тюркий халкълардан бири. Тюрклернинъ анаюртлары ве тарихта пейда олувлары. Сёз санатынынъ догъувы. Ав ве байрам мерасимлерининъ, дженазе сыгъытларынынъ, той-дюгюн йырларынынъ сёз санаты инкишафындаки ролю. Мифлер – халкъ эпик яратыджылыгъынынъ башлангъычыдыр. Эскитюрк мифологиясы. «Яратылыш» эфсанелери. Эфсанелернинъ асыллыкъ, яки къомшу халкълардан алынув меселелери. Эфсанелерде танъры, инсан, ялавачлар (пейгъамберлер), айван ве къушларнынъ сымаланмасы. Эфсанелернинъ

бедийлиги. Эскитюрк шири. Эскитюрк шииринде анафора ве аллитерация. Шиирнинъ эсас шекли – дёртлюк. Эскитюрк шииринде къафие. «Таргъытай ве огъулары» сакъа эфсанеси. Эфсанеде кечкен антропоним ве этнонимлер. «Шу» эфсанеси. Хунну фольклоры. «Бозкъурт» эфсанелери, бу эфсанелернинъ Ромул ве Рем акъкъындаки эфсанеге бенъзер джеэтлири. «Эргене Къон» дестаны. Дестанда анаюрт, бирлик ве эмексеверлик гъаелери.

VII. Soñ devir qırımtatar edebiyatı (1991-den soñ). Yazıdan evvelsi ağzavıy (şifahi) türk edebiyatı "Türkiy halklar" ańlamı. Qırımtatarlar – türkiiy halklardan biri. Türkleriń anayurtları ve tarihta peyda oluvları. Sèz sanatınıń dođuvı. Av ve bayram merasimleriniń, cenaze sıđıtlarınıń, toy-düğün yırlarınıń sèz sanatı inkişafındaki rolü. Mifler – halq epik yaratıcılıđınıń başlanđıdır. Eskitürk mifologiyası. "Yaratılış" efsaneleri. Efsanelerniń asıllıq, yaki qomşu halqlardan alınuv meseleleri. Efsanelerde tańrı, insan, yalavaçlar (peyğamberler), ayvan ve kuşlarınıń sımalanması. Efsanelerniń bediıyligi. Eskitürk şiiri. Eskitürk şiirinde anafora ve alliteratsiya. Şiirniń esas şekli – dèrtlük. Eskitürk şiirinde qafiye. "Tarğıtay ve oğulları" saqa efsanesi. Efsanede keçken antroponim ve etnonimler. "Şu" efsanesi. Hunnu folklorı. "Bozqurt" efsaneleri, bu efsanelerniń Romul ve Rem aqqındaki efsanegе beñzer ceetleri. "Ergene Qon" destanı. Destanda anayurt, birlik ve emekseverlik ğayeleri

**Язылы эдебиятнынъ тарихий девирлери. Кок Тюрк эдебияты (V – VIII aa.)** Кок Тюрклер ве оларнынъ девлетчилиги. Кок Тюрк язысы ве онынъ пейда олувынынъ ичтимаий себеплери. Кок Тюрк рун язысынынъ менбасына даир назариелер. Эдебий метинлернинъ эсас орьнеклери. Таш устюнде языларнынъ тиль ве эдебият бакъымындан къыймети. «Куль Тигин» битикташы. Тапылыш заманы ве ери. Битикташнынъ мундериджеси. Битикташ язысынынъ бедийлиги, тили. Язынынъ гъаеси – ватан ве уюмдар этрафында бирлешмек, тюрк девлетини къорчаламагъа чагъырув. «Бильге Къагъан» ве «Тонъюкъюк» битикташлары. Руник языларынынъ элифбе ве диалект фаркълары. **Уйгъурлар деври эдебияты (745 – 840)** Уйгъур хакъанлыгъы (745-840). Уйгъурлар – отуракъ тюрк сойлары. Отуракълыкънынъ медениетке тесири. Чин медениетининъ уйгъурларгъа тесири. Уйгъурларнынъ кутъкен динлери: манихеизм, маздакизм, буддизм, христианлыкъ, ислям. Уйгъур эдебияты: диний текстлернинъ терджимелери. Уйгъур элифбеси. Уйгъурларнынъ терджиме эсерлери: «Алтын ярукъ», «Секиз юкмек», «Огъуз Къагъан», «Ыркъ битик», «Хуастуанифт», «Калянамкара ве Папамкара Тигинлер» («Эйи тюшонджели ве яман тюшонджели тигинлер»). Эски Уйгъур халкъ шири. Апынчор Тигиннинъ севгили

акъкъында шири. Уйгъур шиирининъ везин ве къафие хусусиетлери. Yazılı edebiyatnıñ tarihiy devirleri. Kök Türk edebiyatı (V – VIII aa.) Kök Türkler ve olarnıñ devletçiligi. Kök Türk yazısı ve onıñ peyda oluvınıñ içtimaiy sebepleri. Kök Türk run yazısınıñ menbasına dair nazariyeler. Edebiy metinlerniñ esas örnekleri. Taş üstünde yazılarnıñ til ve edebiyat baqımından qıymeti. "Kül Tigin" bitiktaş. Tapılış zamanı ve yeri. Bitiktaşnıñ mundericesi. Bitiktaş yazısınıñ bediilyliğı, tili. Yazınıñ ğayesi – vatan ve ükümdar etrafında birleşmek, türk devletini qorçalamağa çağıruv. "Bilge Qağan" ve "Toñuquq" bitiktaşları. Runik yazılarınıñ elifbe ve dialekt farqları. Uyğurlar devri edebiyatı (745 – 840) Uyğur hakanlığı (745-840). Uyğurlar – oturaq türk soyları. Oturaqlıqnıñ medeniyetke tesiri. Çin medeniyetiniñ uyğurlarğa tesiri. Uyğurlarnıñ kütken dinleri: maniheizm, mazdakizm, buddizm, hristianlıq, islâm. Uyğur edebiyatı: diniy tekstlerniñ tercimeleri. Uyğur elifbesi. Uyğurlarnıñ tercime eserleri: "Altın yaruq", "Sekiz yükmek", "Oğuz Qağan", "Irk bitik", "Huastuanift", "Kalânamkara ve Papamkara Tiginler" ("Eyi tüşünceli ve yaman tüşünceli tiginler"). Eski Uyğur halk şiiri. Aprınçor Tiginniñ sevgili aqqında şiiri. Uyğur şiiriniñ vezin ve qafiye hususiyetleri. Qarahanlılar devri edebiyatı (840 – 1212

**Къараханлылар деври эдебияты (840 – 1212)** 7 Къараханлылар девлети (840 – 1212): сиясий тарихы, медений аяты, ислям динининъ девлет дини оларакъ къабул этильмеси (X а.), илимнинъ инкишафы (Фарабий, Аль-Хорезмий, Бируний, Ибн Сина). Хакъание-уйгъур эдебий тилининъ хусусиетлери. **Юсуф Баласагъуний (Хас Хаджибнинъ) ве «Къутадгъу Билик»** дестаны (1069). Муэллифнинъ аяты ве шахсиети. Эсерининъ эльязмалары ве неширлери. Эсернинъ сюжет ве композициясы. Муэллифнинъ девлет, элик (хан), социаль табакъалар, ахлякъ, бильги ве халкъ тасили меселелерине бакъышлары. Эсернинъ шиирий шекли (месневи). Ольчюси. Эсердеки аллегорик образлар. Эсернинъ тюрк эдебияты ичюн эмиети. Араб ве фарс шиирининъ тюрк шиирине тесири. Пармакъ ве аруз везинлери. Тюрк арузынынъ къалыплары. **Махмуд Къашгъарий ве «Диван-и лугъати-т-тюрк»** эсери (1072). Махмуд Кашгъарийнинъ терджимеиалы. Эсерининъ язылышынынъ тарихий себеплери. «Диван»нынъ мундериджеси, лингвистик, эдебий, тарихий, джогърафий мальземеси. «Диван»нынъ эдебий къыймети. Кашгъарийнинъ тильджи оларакъ новаторлыгы. **Ахмед Югнекий ве «Атабет-уль-хакъайыкъ»** эсери (XII а.). Эдипнинъ аяты ве шахсиети. Эсерининъ сюжети ве композициясы, эсас гъаеси, жанры. Эсернинъ тили, арабизм ве фарсизмлернинъ ери. Эсернинъ эмиети. Ислям дини ве

эдебият. Ислямнынъ пейда олувы ве пейгамбери. Иманнынъ шартлары. Ислямнынъ темеллери. Ислямнынъ мукъаддес китаплары. Ислям ве тасаввуф. Шериат, тарикъат, марифет ве акъикъат басамакълары. Суфи-шаирлер **Ахмед Есевий (о. 1166) ве Сулейман Бакъыргъаний (о. 1186)**: аятлары, шахсиетлери ве эсерлери. Шаркъ эдебияты хусусиетлери. Ортачагъ шаркъ ве гъарб эдебиятлары арасындаки фаркълар, буларнынъ фельсефе ве дуньябакъыш иле багълы себеплери.

Qarahanlılar devleti (840 – 1212): siyasiy tarihi, medeniy ayatı, islâm dininiñ devlet dini olaraq qabul etilmesi (X a.), ilimniñ inkişafı (Farabiy, Al-Horezmiy, Biruniy, İbn Sina). Haqaniye-uyğur edebiy tiliniñ hususiyetleri. Yusuf Balasağuniy (Has Hacibniñ) ve "Qutadğu Bilik" destanı (1069). Müellifniñ ayatı ve şahsiyeti. Eseriniñ elyazmaları ve neşirleri. Eserniñ süjet ve kompozitsiyası. Müellifniñ devlet, elik (han), sotsial tabaqalar, ahlâk, bilgi ve halk tasili meselelerine baqışları. Eserniñ şiiriy şekli (mesnevi). Ölçüsü. Eserdeki allegorik obrazlar. Eserniñ türk edebiyatı içün emiyeti. Arab ve fars şiiriniñ türk şiirine tesiri. Parmaq ve aruz vezinleri. Türk aruzınıñ qalıpları. Mahmud Qaşğariy ve "Divan-i luğati-t-türk" eseri (1072). Mahmud Kaşğariyniñ tercimeialı. Eseriniñ yazılışınıñ tarihiy sebepleri. "Divan"niñ mündericesi, lingvistik, edebiy, tarihiy, coğrafiy malzemesi. "Divan"niñ edebiy qıymeti. Kaşğariyniñ tilci olaraq novatorlığı. Ahmed Yügnekiy ve "Atabet-ül-haqayıq" eseri (XII a.). Edipniñ ayatı ve şahsiyeti. Eseriniñ süjeti ve kompozitsiyası, esas ğayesi, janrı. Eserniñ tili, arabizm ve farsizmlerniñ yeri. Eserniñ emiyeti. İslâm dini ve edebiyat. İslâmniñ peyda oluvı ve peyğamberi. İmanniñ şartları. İslâmniñ temelleri. İslâmniñ muqaddes kitapları. İslâm ve tasavvuf. Şeriat, tariqat, marifet ve aqiqat basamaqları. Sufi-şairler Ahmed Yeseviy (o. 1166) ve Suleyman Baqırğaniy (o. 1186): ayatları, şahsiyetleri ve eserleri. Şarq edebiyatı hususiyetleri. Ortaçağ şarq ve ğarb edebiyatları arasındaki farqlar, bularniñ felsefe ve dünyabaqış ile bağı sebepleri.

### **Алтын Орда эвельси Къырым эдебияты (XIII а. ильк ярысы)**

Къырымнынъ Алтын Орда деврине къадарки тарихынынъ эсас девирлери. Къырымдаки тюркий унсургъа даир бильгилер. Къырым къыпчакълары, оларнынъ кутъкен динлери – ислям, христианлыкъ, караизм ве ехудийлик. Сельчукълуларнынъ 1222-1223-де Судакъ ве Эски Къырымны истилялары, бунынъ тарихий нетиджелери.

Могъуллар эвельси Къырым эдебияты: Махмуд Къырымлы ве Халиль-огълу Али. Махмуд Къырымлынынъ «Хикъет-и Юсуф ве Зелиха» дестаны. Эсернинъ сюжетининъ Теврат ве Къурандаки вариантлары. Эфсаненинъ ислям 8

идеоложисине уйдурылмасы. Дестанда Якъуб, Юсуф ве Зелиха (Зулейха) образлары. Дестаннынъ ислямий гъаеси. Халиль-огълу Алининъ терджимеси. Алининъ «Къысса-и Юсуф» дестаны. Али ве Махмуд Къырымлынынъ эсерлеринде бенъзер ве фаркълы нокъталар. «Къысса-и Юсуф» – эски Османлы эдебиятынынъ ильк эсери. **Алтын Орда деври эдебияты (XIII – XV аа.)** Могъол истиляларынынъ башланмасы. Къырым ве Дешт-и Къыпчакънынъ истилясы. Алтын Орда девлетининъ къурулмасы. Алтын Ордада къыпчакъ-тюрк тилининъ девлет тили олмасы. Мысырда колен (мемлюклер) акимиети. Алтын Орда девлети: сиясий тарихы, медений аяты, илими. Алтын Орда девринде яратылгъан бедий эсерлерге топтан бакъыш. **Сейфи Сарайининъ «Китаб-ы Гулистан би-т-тюркий»** (1391) эсери. Муэллифнинъ аяты иле шахсиетине даир бильгилер. Саадининъ «Гулистанына» даир бильгилер. Сейфи Сарайининъ эсерининъ там манада терджиме олмагъаны. Эсерде шиирлеринден нумюнелер кетирильген секиз шаир ве оларнынъ миллий айдиятлери. **Бурхануддин Рабгъузийнинъ «Къысас-уль-энбия»** (1310/11) эсери: мундериджеси, тили, бедий хусусиетлери. **Кердерли Махмуднынъ «Нехдж-уль-Ферадис»** (1358) эсери: язылыш ери, заманы, мундериджеси, тили. Эсернинъ эльязмалары ве неширлери. 1930-да Якъуб Кемальнинъ тарафындан бу эсернинъ Къырымда тапылгъан нусхасынынъ нешир этильмеси. **Къутубнынъ «Хусрев ве Ширин»** (1341/42) месневиси. Низами ве Къутубнынъ дестанлары арасында багълылыкъ. Дестаннынъ сюжети. Дестанда Хусрев, Ширин, Ферхад, Савур образлары. Эсернинъ бедий гузелликлери, тюркий эдебиятнынъ инкишафына къаткъысы. Орта асырлар Шаркъ эдебиятында несир. Шаркъ несрининъ Гъарб несринден фаркъы. Огретиджи (дидактик) эдебият, бедий эдебият ве тарих несирлери. Алтын Ордада несри иле язылгъан эсерлерден бири «Мираджнаме». Эсернинъ сюжети ве гъаевий мундериджеси. Эсернинъ язылдыгъы тюркий диалект. Орта асыр Шаркъ эдебиятынынъ шиир тюрлери: гъазель, терджибенд, теркиб-и бенд, месневи, къасиде, наме, сакъийнаме, муназара, мерсие, дарбульмесель, къыта, рубаи, туюкъ, муамма, люгъаз, тарих, мусамматлар. «Наме» жанрына аит **Хорезмининъ «Мухаббетнаме»** (1352/53) эсери. Къырымда эсерлери мешур олгъан Османлы дин-тасаввуф шаирлери. Кирдиджи Алининъ «Хикъет-и Кесикбаш китабы» эсери. Эсернинъ мундеридже ве гъаеси. Эсернинъ бедийлиги. Алининъ «Чобан» дестаныестаннынъ мундеридже ве гъаеси. Эсернинъ парадокс узеринде къурулгъаны. Тасаввуф шаири Юнус Эмре ве онынъ шиирлерининъ къырымлылар арасында яйгъынлыгъы. Дин шаирлери ве диний эдебият. Диний эдебиятнынъ ичтимаий ролю. XIII асыр къырымтатар тилининъ абидеси «Кодекс Куманикус». Сёзлюкнинъ пейда олув тарихы. Сёзлюктеки христиан гимнлери терджимелерининъ эдебий дегери.

Altın Orda evlesi Qırım edebiyatı (XIII a. ilk yarısı) Qırımın Altın Orda devrine qadarki tarihiniñ esas devirleri. Qırımdaki türkiy unsurğa dair bilgiler. Qırım qıpçaqları, olarnıñ kütken dinleri – islâm, hristianlıq,

karaizm ve yehudiylik. Selçuqlularının 1222-1223-de Sudaq ve Eski Qırımı istilâları, bunun tarixiy neticeleri.

Moğullar evlesi Qırım edebiyatı: Mahmud Qırımlı ve Halil-oğlu Ali.

Mahmud Qırımlının "Hikâyet-i Yusuf ve Zeliha" destanı. Esernin süjetinin Tevrat ve Qurandaki variantları. Efsanenin islâm ideolojisine uydurulması. Destanda Yaqub, Yusuf ve Zeliha (Zuleyha) obrazları. Destannın islâmiy ğayesi. Halil-oğlu Alinin tercimesi. Alinin "Qıssa-i Yusuf" destanı. Ali ve Mahmud Qırımlının eserlerinde beñzer ve farklı noqtalar. "Qıssa-i Yusuf" – eski Osmanlı edebiyatının ilk eseri. Altın Orda devri edebiyatı (XIII – XV aa.) Moğol istilâlarının başlanması. Qırım ve Deşt-i Kıpçaqın istilâsı. Altın Orda devletinin qurulması. Altın Ordada qıpçaq-türk tilinin devlet tili olması. Mısırdakölemen (memlükler) akimiyeti. Altın Orda devleti: siyasiy tarixi, medeniy ayatı, ilimi. Altın Orda devrinde yaratılğan bediy eserlerge toptan baqış. Seyfi Sarayinin "Kitab-ı Gülistan bi-t-türkiy" (1391) eseri. Müellifnin ayatı ile şahsiyetine dair bilgiler. Saadinin "Gülistanına" dair bilgiler. Seyfi Sarayinin eserinin tam manada tercime olmağanı. Eserde şiirlerinden nümüneler ketirilgen sekiz şair ve onların milliy aydiyetleri. Burhanuddin Rabğuziynin "Qısas-ül-enbiya" (1310/11) eseri: mündericesi, tili, bediyy hususiyetleri. Kerderli Mahmudnin "Nehc-ül-Feradis" (1358) eseri: yazılış yeri, zamanı, mündericesi, tili. Esernin elyazmaları ve neşirleri. 1930-da Yaqub Kemalnin tarafından bu eserin Qırımda tapılğan nushasının neşir etilmesi. Qutubnin "Husrev ve Şirin" (1341/42) mesnevisi. Nizami ve Qutubnin destanları arasında bağılıq. Destannın süjeti. Destanda Husrev, Şirin, Ferhad, Savur obrazları. Esernin bediyy güzellikleri, türkiy edebiyatının inkişafına qatqısı. Orta asırlar Şarq edebiyatında nesir. Şarq nesrinin Ğarb nesrinden farkı. Öğretici (didaktik) edebiyat, bedii edebiyat ve tarix nesirleri. Altın Ordada nesri ile yazılğan eserlerden biri "Miracname". Esernin süjeti ve ğayeviy mündericesi. Esernin yazıldığı türkiy dialekt. Orta asır Şarq edebiyatının şiir türleri: ğazel, tercibend, terkib-i bend, mesnevi, kaside, name, saqiyname, munazara, mersiye, darbulmesel, qıta, rubai, tuyuq, muamma, lüğaz, tarix, musammatlar. "Name" janrına ait Horezminin "Muhabbetname" (1352/53) eseri.

Qırımda eserleri meşur olğan Osmanlı din-tasavvuf şairleri. Kirdici Alinin "Hikâyet-i Kesikbaş kitabı" eseri. Esernin münderice ve ğayesi. Esernin bediyyligi. Alinin "Çoban" destanı. Destannın menderice ve ğayesi. Esernin paradoks üzerinde qurulğanı. Tasavvuf şairi Yunus Emre ve onun şiirlerinin qırımlılar arasında yayğınlığı. Din şairleri ve diniy edebiyat. Diniy edebiyatın içtimaiy rolü. XIII asır qırımtatar tilinin abidesi "Kodeks

Kumanikus". Sèzlükniñ peyda oluv tarihı. Sèzlükteki hristian gimnleri tercimeleriniñ edebiy degeri.

**Къырым ханлыгъы деври (1428–1783) къырымтатар эдебияты** Девирдеки къырымтатар джемиетинде сыныфлар ве зюмре эдебиятлары. Девирдеки къырымтатар эдебиятынынъ шекильдже халкъ ве диван эдебиятларына; мухтеваджа (мундеридже бакъымындан) – халкъ, диван ве "текке" (диний-тасаввуфий) эдебиятларына болюнмеси. Бу эдебиятларнынъ ичиндеки болюмлери ве оларнынъ къыска характеристикасы. Мезкюр эдебият далларынынъ ортакъ хусусиетлери. Къырым ханлыгъы деври къырымтатар эдебияты ве ислям дини. Ислям дини тарихы ве эсасларына даир умумий бильгилер. Ислям дини ве илим. Ислямий илимлерге даир бильгилер. Ислям дини ве бедий эдебият. Къырым ханлыгъы деври къырымтатар диван эдебияты. Диван эдебиятынынъ умумий характеристикасы. Диван (ве умумен ислямий тюрк-татар) эдебиятынынъ классиклери: араб ве фарс эдебиятлары. Диван эдебиятында классик эдебиятнынъ чизгилери. Диван эдебиятынынъ къайнакълары. Диван эдебиятында несир: эсас чешитлери ве хусусиетлери. Диван эдебиятында назымнынъ ери ве эмиети. Диван шири хусусиетлери, тешрифаты (этикет) ве эстетикасы. Диван шири культурасы. Диван ширинде мазмун. **XV асыр къырымтатар эдебияты** XV асыр Къырым ве чевренинъ умумсиясий, ичтимаий ве медений вазиятине умумий бакъыш. Башлыджа сиясий адислер. Къырым ханлыгъынынъ къурулмасы (XV а. ильк ярысы) ве мустакиллик огъурындаки куреш. Ханедан Герайлар сюлялесине даир бильгилер. Къырым ханлыгъынынъ къурулмасындан Османлы императорлыгъы теркибине кирмесине (1475) къадарки девирге умумий бакъыш. Девирдеки эдебий аят. Мевляна Сейид-Ахмед бин Абдуллах (о. 1474/75, Истанбул): аяты, фаалиети, фикрий ве эдебий шахсиети, эсерлери (диний-тасаввуфий, ислям илимлерине даир, эдебий (назым) эсерлери). Къырым ве Османлы эдебиятлары арасындаки ильк алякъа(багъланты)лар. Къырым ханлыгъынынъ Османлы императорлыгъынынъ имаеси алтына кирмеси (1475) ве эки девлет арасында чешитли сиясий, ичтимаий, медений ве илх. алякъаларнынъ къурулмасы. Бу девирдеки Къырымда эдебий аят. I Менъли Герай хан (1445-1514): аяты, сиясий фаалиети, илим ве маариф сааларындаки хызметлери; эдебий шахсиети ве назм эсерлери. I Менъли Герайнынъ битик (мектюп) ве ярлыкълары. I Менъли Герайнынъ назым, битик ве ярлыкъларындаки тильнинъ хусусиетлери.

Qırım hanlığı devri (1428–1783) qırımtatar edebiyatı Devirdeki kıırımtatar cemiyetinde sınıflar ve zümre edebiyatları. Devirdeki kıırımtatar edebiyatınınъ şekilce halq ve divan edebiyatlarına; mühtevaca (münderice bakımından) – halq, divan ve "tekke" (diniy-tasavvufiy) edebiyatlarına bölünmesi. Bu edebiyatlarınъ içindeki bölümleri ve olarnınъ kısqa

характеристикасы. Mezkür edebiyat dallarının ортақ hususiyetleri. Qırım hanlığı devri kırımtatar edebiyatı ve islâm dini. Islâm dini tarihi ve esaslarına dair umumiy bilgiler. Islâm dini ve ilim. Islâmiy ilimlerge dair bilgiler. Islâm dini ve bediiy edebiyat. Qırım hanlığı devri kırımtatar divan edebiyatı. Divan edebiyatının umumiy karakteristikası. Divan (ve umumen islâmiy türk-tatar) edebiyatının klassikleri: arab ve fars edebiyatları. Divan edebiyatında klassik edebiyatnıñ çizgileri. Divan edebiyatının kaynaqları. Divan edebiyatında nesir: esas çeşitleri ve hususiyetleri. Divan edebiyatında nazımnıñ yeri ve emiyeti. Divan şiiri hususiyetleri, teşrifatı (etiket) ve estetikası. Divan şiiri kulturası. Divan şiirinde mazmun. XV asır kırımtatar edebiyatı XV asır Qırım ve çevreniñ umumsiyasiy, içtimaiy ve medeniy vaziyetine umumiy baqış. Başlıca siyasiy adiseler. Qırım hanlığının kurulması (XV a. ilk yarısı) ve mustakillik oğurındaki küreşi. Hanedan Geraylar sülâlesine dair bilgiler. Qırım hanlığının kurulmasından Osmanlı imperatorlığı terhibine kirmesine (1475) qadarki devirge umumiy bakış. Devirdeki edebiy ayat. Mevlâna Seyid-Ahmed bin Abdullah (o. 1474/75, İstanbul): ayatı, faaliyeti, fikriy ve edebiy şahsiyeti, eserleri (diniy-tasavvufiy, islâm ilimlerine dair, edebiy (nazım) eserleri). Qırım ve Osmanlı edebiyatları arasındaki ilk alâqa(bağlantı)lar. Qırım hanlığının Osmanlı imperatorlığının imayesi altına kirmesi (1475) ve eki devlet arasında çeşitli siyasiy, içtimaiy, medeniy ve ilh. alâkaların kurulması. Bu devirdeki Qırımda edebiy ayat. I Meñli Geray han (1445-1514): ayatı, siyasiy faaliyeti, ilim ve maarif saalarındaki hizmetleri; edebiy şahsiyeti ve nazm eserleri. I Meñli Geraynıñ bitik (mektüp) ve yarlıqları. I Meñli Geraynıñ nazım, bitik ve yarlıqlarındaki tilniñ hususiyetleri.

**XVI асыр къырымтатар эдебияты** XVI асыр – тюрк-татар дюньясы тарихынынъ «алтын деври», бунъа даир умумий бильгилер. XVI асырдаки Къырым ханлыгъынынъ аятында башлыджа сиясий-ичтимаий ве медений адиселер. Девирдеки къырымтатар эдебиятына Османлы эдебиятынынъ тесири. Заманнынъ къырымтатар эдебиятында шекиль ве мундеридже янъылыкълары. Эдебий тиль. Эм ресмий, эм де эдебий-бедий тиллернинъ чешитлилиги. Диван шииринде чокъ-лехджелилик адисеси. **XVI асыр къырымтатар эдебиятынынъ умумий характеристикасы. Диний-тасаввуфий эдебият, башлыджа муэллифлер ве eserleri. Мустафа Мюдами (о. 1540) ве Кефевий Абдульбакъи (махлясы «Бекъайи», 1555-1591/92): аятлары, шахсиетлери ве назм eserleri.** Диван эдебияты: 1) назым аланы: XVI асыр къырымтатар диван эдебияты буюклеринден Къырым ханы Бора II Гъази Герай (1554-1607, махлясы «Гъазайи»): аяты, сиясий фаалиети, иджадий шахсиети, эдебий

яратыджылыгы. Манзум эсерлери. Ашкъ, айрылыкъ, асрет мевзулы лирикасы. Гъазайи – кучлю бир хиджив шаири. Онынъ хиджвий эсерлеринде социаль сатира ве сарказм унсурлары. Гъазайининъ хамасий шиирлеринде гъазават мотивлери, йигитлик, мердлик мевзулары. Бора Гъазы Герайнынъ диний-фельсефий мевзулы «Долап» месневиси, эсерде къадер, къаза ве Аллахкъа теваккюль мотивлери.. Гъазайининъ яратыджылыгына османлы ве чагъатай эдебиятынынъ тесири. Шаирнинъ кырымтатар эдебияты тарихындаки ери ве эмиети. Дигер шаирлер (I Саадет Герай хан (о. 1540), I Сахиб Герай хан (1481-1551), I Девлет Герай хан (1512-1577)) ве шиирлеринден орьнеклер 2) несир аланы: алим, эдип ве шаир Кефевий Хусейин (о. 1601/02, Мекке): аяты, шахсиети, эсерлери. Гъазайининъ менсур эсерлери (хусусий ве ресмий мектюплер).

XVI asır kırım tatar edebiyatı XVI asır – türk-tatar dünyası tarihiniñ "altın devri", buña dair umumiy bilgiler. XVI asırdaki Qırım hanlığınıñ ayatında başlıca siyasiy-içtimaiy ve medeniy adiseler. Devirdeki kırım tatar edebiyatına Osmanlı edebiyatınıñ tesiri. Zamannıñ kırım tatar edebiyatında şekil ve münderice yañılıqları. Edebiy til. Em resmîy, em de edebiy-bediy tillerniñ çeşitliliği. Divan şiirinde çok-lehcelilik adisesi. XVI asır kırım tatar edebiyatınıñ umumiy karakteristikası. Diniy-tasavvufiy edebiyat, başlıca müellifler ve eserleri. Mustafa Müdâmi (o. 1540) ve Kefeviy Abdulbaqî (mahlâsı "Beqayî", 1555-1591/92): ayatları, şahsiyetleri ve nazm eserleri. Divan edebiyatı: 1) nazım alanı: XVI asır kırım tatar divan edebiyatı büyüklerinden Qırım hanı Bora II Ğazî Geray (1554-1607, mahlâsı "Ğazayî"): ayatı, siyasiy faaliyeti, icadiy şahsiyeti, edebiy yaratıcılığı. Manzum eserleri. Aşq, ayrılıq, asret mevzulı lirikası. Ğazayî – küçlü bir hiciv şairi. Onıñ hicviy eserlerinde sotsial satira ve sarkazm unsurları. Ğazayiniñ hamasiy şiirlerinde ğazavat motifleri, yigitlik, merdlik mevzuları. Bora Ğazî Geraynıñ diniy-felsefiy mevzulı "Dolap" mesnevisi, eserde qader, qaza ve Allahqa tevekkül motifleri.. Ğazayiniñ yaratıcılığına osmanlı ve çağatay edebiyatınıñ tesiri. Şairniñ kırım tatar edebiyatı tarihindeki yeri ve emiyeti. Diger şairler (I Saadet Geray han (o. 1540), I Sahib Geray han (1481-1551), I Devlet Geray han (1512-1577)) ve şiirlerinden örnekler 2) nesir alanı: alim, edip ve şair Kefeviy Huseyin (o. 1601/02, Mekke): ayatı, şahsiyeti, eserleri. Ğazayiniñ mensur eserleri (hususiy ve resmîy mektüpler).

**XVII асыр кырымтатар эдебияты** XVII асыр Къырым ханлыгында сиясий-ичтимаий аят, башлыджа адиселер. Девирдеки медений аят. Маариф ве илимнинъ инкишафы. 11

Эдебий аят. I. *Диван эдебияты*. Назым: Резми (Къырым ханы I Бахадыр Герай, о. 1641), ашкъ ве фельсефий лирикасы. Джанмухаммед ве къырымтатар тарихында «Тоғай-бей» ады иле белли олған дестаны. Эсерде XVII асыр орталары Къырым ханлыгынынъ Украина кучълери иле берабер Лехистангъа къаршы сиясий-аскерий ишбирлик мевзусы. Дестанда миллий къараман тип (Тоғай-бей) ве ватансеверлик мотивлери. Дигер шаирлерден орьнеклер. Несир: тарих аланында чалышкъан муэллифлер ве оларнынъ эсерлери: Мехмед Сенайи (Къырымлы Хаджы Мехмед Сенайи) ве «III Ислям Герай хан тарихы» эсери (XVII а. орталары) ве диг. II. *Диний-тасаввуфий шиир*: Софу Мехмед Герай хан (о. 1676, ханлыгы: 1641-44, 1654-67; махляслары «Кямиль», «Кямиллий», «Ханий») ве кендисининъ "иляхи"лериндеки гонъуль ыстырабы, асрет, яныгъызлыкъ ве Хакъкъа къавушма арзусы мотивлери. Мутасаввыф-шаирлер баба-огъул Афифеддин Абдулла бин Ибрахим (о. 1640, «Афифи») ве Абдульазиз бин Афифеддин Абдулла (1611-1694/95, «Иззи»): аятлары, тасаввуфий ве эдебий шахсиетлери, эсерлери. Ислям тасаввуфына даир умумий бильгилер. Тасаввуф ве инсаний дегерлер. Тасаввуфтаки юксек гуманистик рух. III. *Ашыкъ эдебияты*: Ашыкъ тарзы шиирининъ умумий характеристикасы, мезкюр эдебиятта «ашыкъ»нынъ образы, башлыджа мевзу ве мотивлер. Ашыкъ Умер (о. 1707) ве Мустафа Джевхерининъ аят ве яратыджылыкълары. Ашыкъ Умернинъ ве Мустафа Джевхерининъ догъған ерлери ве аятлары этрафында чешитли фикирлер. Ашыкъ Умернинъ ашкъ лирикасы, «гъурбет» мевзулы шиирлери, диний-тасаввуфий ве дидактик эсерлери, хамасий лирикасы. Шаирнинъ яратыджылыгында халкъ, диван ве текке шиирининъ хусусиетлери, онынъ диван тарзы шиирлери ве тасаввуфий шахсиети. Шаирнинъ яратыджылыгынынъ шекиль бакъымындан зенгинлиги. Мустафа Джевхерининъ эдебий шахсиети ве шиирлеринден орьнеклер. Ашыкъ Умернинъ ве Мустафа Джевхерининъ тюрк-татар ашыкъ эдебияты тарихындаки ер ве эмиети.

XVII asır qırımtatar edebiyatı XVII asır Qırım hanlığında siyasiy-içtimaiy ayat, başlıca adiseler. Devirdeki medeniy ayat. Maarif ve ilimniñ inkişafı. Edebiy ayat. I. Divan edebiyatı. Nazım: Rezmi (Qırım hanı I Bahadır Geray, o. 1641), aşk ve felsefiy lirikası. Canmuhammed ve qırımtatar tarihinde "Toğay-bey" adı ile belli olğan destanı. Eserde XVII asır ortaları Qırım hanlığınıñ Ukraina küçleri ile beraber Lehistanğa qarşı siyasiy-askeriy işbirlik mevzusu. Destanda milliy qaraman tipi (Toğay-bey) ve vatanseverlik motifleri. Diger şairlerden örnekler. Nesir: tarih alanında çalışqan müellifler ve onların eserleri: Mehmed Senayi (Qırımlı Hacı Mehmed Senayi) ve "III İslâm Geray han tarihi" eseri (XVII a. ortaları) ve dig. II. Diniy-tasavvufiy şiir: Sofu Mehmed Geray han (o. 1676, hanlığı: 1641-44, 1654-67; mahlâsları "Kâmil", "Kâmiliy", "Haniy") ve kendisiniñ "ilâhi"lerindeki goñul ıstırabı, asret, yañğızlıq ve Haqqa qavuşma arzusu motifleri. Mutasavvıf-şairler baba-oğul Afifeddin Abdulla bin İbrahim (o.

1640, "Afifi") ve Abdulaziz bin Afifeddin Abdulla (1611-1694/95, "İzzi"): ayatları, tasavvufiy ve edebiy şahsiyetleri, eserleri. İslâm tasavvufına dair umumiy bilgiler. Tasavvuf ve insaniy degerler. Tasavvuftaki yüksek gumanistik ruh. III. Aşık edebiyatı: Aşık tarzı şiiriniñ umumiy karakteristikası, mezkür edebiyatta "aşık"nın obrazı, başlıca mevzu ve motivler. Aşık Ümer (o. 1707) ve Mustafa Cevheriniñ ayat ve yaratıcılıkları. Aşık Ümerniñ ve Mustafa Cevheriniñ doğğan yerleri ve ayatları etrafında çeşitli fikirler. Aşık Ümerniñ aşq lirikası, "ğurbet" mevzulı şiirleri, diniy-tasavvufiy ve didaktik eserleri, hamasiy lirikası. Şairniñ yaratıcılığında halq, divan ve tekke şiiriniñ hususiyetleri, onıñ divan tarzı şiirleri ve tasavvufiy şahsiyeti. Şairniñ yaratıcılığınınñ şekil bakımından zenginligi. Mustafa Cevheriniñ edebiy şahsiyeti ve şiirlerinden örnekler. Aşık Ümerniñ ve Mustafa Cevheriniñ türk-tatar aşık edebiyatı tarihindeki yer ve emiyeti. XVIII asır qırımtatar edebiyatı

### **XVIII асыр кырымтатар эдебияты**

XVIII асыр Кырымнынъ сиясий-ичтимаий тарихы, башлыджа адиселер, Кырым ханлыгынынъ тыш ве ич сиясиети. Кырым узерине Русие Императорлыгы арбий къуветлерининъ сеферлери (1736 с., 1737 с., 1738 с.) ве нетиджелери. 1768-1774 сенелери османлы-рус дженки ве Кырым ханлыгы ичюн нетиджелери. Кырымнынъ Русие девлетине къошулмасы (1783), Кырым ханлыгынынъ соңу. XVIII асыр кырымтатарлары арасында медений аят. Илим ве маариф. Девирдеки театр аятына даир бильгилер. Эдебий аят: анъане ве янъылыкъ арекетлери. I. *Диван эдебияты*. 1) Диван шири, башлыджа муэллифлер ве эсерлери: II Менъли Герай хан (о. 1739), Шахин Герай султан («Шахи», о. 1712), Хильми, Саид, Хурреми, Рахми ве дигерлери. Багъчасарайдаки Хан-Сарайнынъ мезарлыгында башташ язылары ве оларнынъ муэллифлери (Эдиб, Пирри, Хамди, Хыфзи ве диг.). Тарих тюшюрме санаты ве онынъ чешитлери. 2) Несир, тарих аланы: Ибрахим Кефевийнинъ (XVIII а. ильк ярысы), Абдульгъаффар Кырымийнинъ (XVIII а. ильк ярысы), Саид Герайнынъ, Сейид Мухаммед Ризанынъ ве Хурреми Челебининъ тарихлери. II. *Диний-тасаввуфий эдебияты*: умумий бакъыш. Мехмед Факърий (о. 1760-лер) ве иляхилери. Селим Баба (о. 1756/57): назм ве несир эсерлери. Шейхлер Татар Ахмед (о. 1743/44), Хамид би-Нева (о. 1771/72), Хиджабий Абдульбакъи (1737-1822): шахсиетлери ве тасаввуфий эсерлери.

XVIII асыр Qırımniñ siyasiy-içtimaiy tarihi, başlıca adiseler, Qırım hanlığınıñ tış ve iç siyasiyeti. Qırım üzerine Rusiye İmperatorlığı arbiy quvetleriniñ seferleri (1736 s., 1737 s., 1738 s.) ve neticeleri. 1768-1774 seneleri osmanlı-rus cenki ve Qırım hanlığı içün neticeleri. Qırımniñ Rusiye devletine qoşulması (1783), Qırım hanlığınıñ soñu. XVIII асыр

qırımtatarları arasında medeniy ayat. İlim ve maarif. Devirdeki teatr ayatına dair bilgiler. Edebiy ayat: anane ve yañılıq areketleri. I. Divan edebiyatı. 1) Divan şiiri, başlıca müellifler ve eserleri: II Meñli Geray han (o. 1739), Şahin Geray sultan ("Şahi", o. 1712), Hilmi, Said, Hurremi, Rahmi ve digerleri. Bağçasaraydaki Han-Saraynıñ mezarlığında baştaş yazıları ve olarnıñ müellifleri (Edib, Pirri, Hamdi, Hıfzi ve dig.). Tarih tüşürme sanatsı ve onıñ çeşitleri. 2) Nesir, tarih alanı: İbrahim Kefeviyniñ (XVIII a. ilk yarısı), Abdulğaffar Qırımıyniñ (XVIII a. ilk yarısı), Said Geraynıñ, Seyyid Muhammed Rizanıñ ve Hurremi Çelebiniñ tarihleri. II. Diniy-tasavvufiy edebiyatı: umumiy baqış. Mehmed Faqriy (o. 1760-ler) ve ilâhileri. Selim Baba (o. 1756/57): nazm ve nesir eserleri. Şeyhler Tatar Ahmed (o. 1743/44), Hamid bi-Neva (o. 1771/72), Hicabiy Abdulbaqi (1737-1822): şahsiyetleri ve tasavvufiy eserleri.

**«Къара асыр» деври (1783 – 1883) къырымтатар эдебияты** «Къара асыр» деври Къырымнынъ умумсиясий ве ичтимаий тарихынынъ характеристикасы, башлыджа сиясий адиселер. Къырымтатар хиджретлери: себеплери, эсас далгъалары, нетиджелери. Эдебий аят. Халкъ эдебияты. Тарихчы ве шаир Исмет бин Шуайб Челеби (XVIII a. 2-нджи ярысы – XIX a. ильк чериги): омюр ёлу, эдебий шахсиети ве eserleri («Озю вакъиасы» ве «Кефе дестаны» eserлеринде дженк, хиджрет, карантин фаджиалары). Кeday Эшмырза (1803-1883): аяты ве яратыджылыгы, eserлеринде Къырымнынъ сиясий-ичтимаий манзарасы. Орлу Сейид-Халиль ве «Дестан-ы Къырым» манзумеси (1840 ?). Аноним халкъ эдебияты. Мухаджир тюркю ве дестанлары ве бу eserлерде хиджрет ве гъурбетлик фаджиасы. Дигер мевзулы eserлер.

Диван эдебияты, онынъ Къырым тышында девамы ве сонъу. Башлыджа муэллифлер ве eserleri: шаир ве тарихчы Халим Герай султан (1772-1823, Чаталджа/Истанбул): аяты, шахсиети, «Диваны» ве "Гульбун-и Ханан" адлы тарихий эсери. Шехбаз Герай султан (o. 1836/37): аяты ве гъазеллери. Дигер диван шаирлери (Абдуллах Рамиз-паша (o. 1813), Феррух Исмаил (o. 1840/41), Фазыл Мехмед-паша (o. 1882), Рифат Эбубекир (o. 1830 сонърасы), Нuzет Мехмед (1828-1887)) ве оларнынъ eserлерине даир умумий бильгилер. Девирдеки къырымтатар диван эдебиятында несир ве терджимеджилик.

"Qara asır" devri (1783 – 1883) qırımtatar edebiyatı "Qara asır" devri Qırımnnıñ umumsiyasiy ve içtimaiy tarihınıñ harakteristikası, başlıca siyasiy adiseler. Qırımtatar hicretleri: sebepleri, esas dalğaları, neticeleri. Edebiy ayat. Halq edebiyatı. Tarihçı ve şair İsmet bin Şuayb Çelebi (XVIII a. 2-nci yarısı – XIX a. ilk çerigi): ömür èlu, edebiy şahsiyeti ve eserleri ("Özü vaqiası" ve "Kefe destanı" eserlerinde cenk, hicret, karantin faciaları). Keday Eşmırza (1803-1883): ayatı ve yaratıcılığı, eserlerinde Qırımnnıñ siyasiy-içtimaiy manzarası. Orлу Seyid-Halil ve "Destan-ı Qırım"

manzumesi (1840 ?). Anonim halq edebiyatı. Muhacir türkü ve destanları ve bu eserlerde hicret ve gurbetlik faciası. Diger mevzulı eserler. Divan edebiyatı, onıñ Qırım tışında devamı ve soñu. Başlıca müellifler ve eserleri: şair ve tarihçı Halim Geray sultan (1772-1823, Çatalca/İstanbul): ayatı, şahsiyeti, "Divanı" ve "Gülbun-i Hanan" adlı tarihiy eseri. Şehbaz Geray sultan (o. 1836/37): ayatı ve ğazelleri. Diger divan şairleri (Abdullah Ramiz-paşa (o. 1813), Ferruh İsmail (o. 1840/41), Fazıl Mehmed-paşa (o. 1882), Rifat Ebubekir (o. 1830 soñrası), Nuzet Mehmed (1828-1887)) ve olarnıñ eserlerine dair umumiy bilgiler. Devirdeki qırımtatar divan edebiyatında nesir ve tercimecilik.

**«Янъы девир» кырымтатар эдебияты (1883-1941) 1883-1905 сс. деври XIX а. сонъу – XX а. башы девринде Кырымда ве умумен Русие**  
Императорлыгында сиясий-ичтимаий аят. Девирдеки кырымтатарлары арасында «уянма» арекетлери. Башлыджа ичтимаий ве медений муэссиселер. Маарифчилик джерьяны. Хайрие джемиетлерининъ фаалиети. Девирнинъ «Гаспралы деври», «Янъы эдебиятнынъ башлангычы», «Терджиман деври», «Усул-и джедид» («Янъы усул») деври оларакъ адландырылмасына себеп олгъан амиллер. **Исмаил Гаспринский** (1851-1914): мутефеккир, маарифчи, нашир, публицист, эдип. Фикрий шахсиети, джемаатчылыкъ фаалиети, маариф саасындаки хизметлери («усул-и джедид» маариф сязтемасыны кюрмасы), матбаа саиби, муаррир, публицист оларакъ гадетаджылыкъ фаалиети, заманнынъ тюрк-татар дюньясында энъ нуфузлы ве энъ узун омюрли олмакънен бирге Русие ичерсинде ильк ве 1905-нджи сенесинедже екяне тюркий нешир олгъан «Терджиман» газетасыны (1883-1918) чыкъармасы, бедий эдебият аланындаки фаалиети (романджылыгы: «Молла Аббас» ве, айрыджа – бу эсернинъ мустакъиль бир кысмы олгъан «Дар-ур-Рахат мусульманлары» романы, «Кунъ догъды» (1905) ве «2000 йыл» романлары) ве икяеджилиги («Арслан-кыыз» (1894) ве «Чобан кызы» (1897) икяелери). «Дар-ур-Рахат мусульманлары» романы, эсерде хаялий ислям улькесининъ устюн васыфлары. «Дар-ур-Рахат»та диний, ичтимаий аят, маариф сязтемасы, бильгиге эмиет, илим ве санат, инсан акъкълары ве илх.. И. Гаспринскийнинъ ортакъ эдебий тюрк тилининъ кереклиги узерине фикирлери ве бу огъурда хызметлери. И. Гаспринскийнинъ бутюн тюрк дюньясы тарихындаки ери. **Сеит-Абдулла Озенбашлы** (1867-1924) ве «янъы» кырымтатар театросынынъ шекиллениши. Янъы аныламда кырымтатар театросынынъ догъмасы этрафында арекетлер, ильк труппаларнынъ фаалиети. Кырымтатар тилинде язылгъан ильк пьеса – Сеит Абдулла Озенбашлынынъ «Оладжагъа чаре олмаз» социаль-турмуш драмасы (1897) (саналаштырылмасы: 1901; баскы: 1902). Эсерде котерильген ичтимаий ве миллий меселелернинъ муимлиги. Эсердеки тенкъид. Пьесадаки фаджианынъ социаль себеплери. 14

Сеит Абдулла Озенбашлы ве девирнинъ кырымтатар шири. Башлыджа мевзулары: кырымтатар хиджретлери, маариф, джемиеттеки сынфий ихтиляфлар ве илх. **Осман Нури Акъчокъракълы** (18790-1938), иджадий шахсиети, илим ве эдебият аланындаки хызметлери. «Хикъет-и Ненкеджан ханым тюрбеси» эсери (1899) ве онынъ кырымтатар несирджилиги тарихындаки ери. Осман Акъчокъракълы, О. Заатов, И. Лютфий, А Шейх-заде, И. Гъаспринскийлернинъ русчадан терджимелери (А.С. Пушкин, И. Крылов, Ж.Б. Мольер ве башкъалары).

"Yañı devir" qırımtatar edebiyatı (1883-1941) 1883-1905 ss. devri XIX a. soñu – XX a. başı devrinde Qırımda ve umumen Rusiye İmperatorlığında siyasiy-içtimaiy ayat. Devirdeki qırımtatarları arasında "uyanma" areketleri. Başlıca içtimaiy ve medeniy müessiseler. Maarifçilik ceryanı. Hayriye cemiyetleriniñ faaliyeti. Devirniñ "Gaspralı devri", "Yañı edebiyatnıñ başlanğıçı", "Terciman devri", "Usul-i cedid" ("Yañı usul") devri olarak adlandırılmasına sebep olğan amiller. İsmail Gasprinskiy (1851-1914): mütefekkir, maarifçi, naşir, publitsist, edip. Fikriy şahsiyeti, cemaatçılıq faaliyeti, maarif saasındaki hizmetleri ("usul-i cedid" maarif sâstemasını kurması), matbaa saibi, muarrir, publitsist olaraq gadetacılıq faaliyeti, zamannıñ türk-tatar dünyasında eñ nüfuzlı ve eñ uzun ömürlü olmaqnen birge Rusiye içersinde ilk ve 1905-nci senesinece yekâne türkiy neşir olğan "Terciman" gazetasını (1883-1918) çıkarması, bediiy edebiyat alanındaki faaliyeti (romancılığı: "Molla Abbas" ve, ayrıca – bu eserniñ mustakil bir qısmı olğan "Dar-ur-Rahat musulmanları" romanı, "Kün doğdı" (1905) ve "2000 yıl" romanları) ve ikâyeciligi ("Arslan-qız" (1894) ve "Çoban qızı" (1897) ikâyeleri). "Dar-ur-Rahat musulmanları" romanı, eserde hayaliy islâm ülkesiniñ üstün vasıfları. "Dar-ur-Rahat"ta diniy, içtimaiy ayat, maarif sistemi, bilgige emiyet, ilim ve sanat, insan aqqları ve ilh.. İ. Gasprinskiyniñ ortak edebiy türk tiliniñ kerekligi üzerine fikirleri ve bu ögürda hizmetleri. İ. Gasprinskiyniñ bütün türk dünyası tarihindeki yeri. Seit-Abdulla Özenbaşlı (1867-1924) ve "yañı" kırimtatar teatrosınıñ şekillenmesi. Yañı añlamda qırımtatar teatrosınıñ doğması etrafında areketler, ilk truppalarınıñ faaliyeti. Qırımtatar tilinde yazılğan ilk pyesa – Seit Abdulla Özenbaşlınıñ "Olacağa çare olmaz" sotsial-turmuş draması (1897) (sanalaştırılması: 1901; baskı: 1902). Eserde köterilgen içtimaiy ve milliy meselelerniñ müimligi. Eserdeki tenqid. Pyesadaki facianıñ sotsial sebepleri. Seit Abdulla Özenbaşlı ve devirniñ qırımtatar şiiiri. Başlıca mevzuları: qırımtatar hicretleri, maarif, cemiyetteki sınıfiy ihtilâflar ve ilh. Osman Nuri Akçoqraklı (18790-1938), icadiy şahsiyeti, ilim ve edebiyat alanındaki hizmetleri. "Hikâyet-i Nenkecan hanım türbesi" eseri (1899) ve

онѝнъ қырымтатар несирчилиги тарихындагы уры. Осман Ақчокраклы, О. Заатов, Ё. Лўтфий, А Шейх-заде, Ё. Ѓаспринскийлерињ русчадан терчимелери (А.С. Пушкін, Ё. Крылов, Ж.В. Мольер ве башқалары).

**1905 – 1917 сс. деври** Девирдеки Қырымда, умумен Русие Императорлыгы ве Тюркиеде сиясий-ичтимаий ве умум-медений аят. I Рус инкылябы (1905–07), Император II Николай тарафындан "урриетлер" манифестининъ илян этильмеси (1905 с. 30 окт.); Девлет Думасынынъ сайланмасы; А. Медиевнинъ II Девлет Думасына векиль оларакъ сайланмасы (1907). 1907-1910 – керилеме йыллары (Столыпин реакциясы). 1908 с. Тюркиеде инкыляп ве II Мешрутиетнинъ (Конституционная Республика) илян олунмасы. 1914 сенеси I дюнья дженкининъ башламасы (1914-1918). Девирдеки қырымтатарлары арасында ичтимаий-сиясий арекетлер. Қырымтатарларнынъ бутюнрусие мусульман арекетлеринде иштираги. Қырымда «Яш татарлар» арекети. Тюркиедеки қырымтатарлар (хусусан, Қырымлы талелелер) арасында сиясий-ичтимаий фаалиет («Қырымтатар талеле джемиети», 1908-ден); «Ватан» джемиет, 1909-дан). Қырымтатарларынынъ сиясий курушлерининъ махиети ве башлыджа максадлары. Девирдеки қырымтатарлары арасында умум-медений арекетлер ве маариф аяты. Хайрие джемиетлерининъ фаалиети. Рушдие мектеплери (1905-1910). Матбуат. Бир сыра янгы газета ве меджмуаларнынъ неширге башламасы («Алем-и нисван», «Алем-и субьян», «Ха-ха-ха», «Миллет», «Ватан хадими»), оларнынъ нешир тарихлери, мундеридже вс тесирлери. Эдебий аят. Там манада қырымтатар миллий эдебиятынынъ догъмасы, онынъ хусусиетлери. "Яш татарлар" арекети азаларындан мутешеккиль "Учкьун" бала нешрияты эйетининъ фаалиети.

Девирнинъ эдебиятынынъ башлыджа мевзулары: маариф, тераккъият ве керилик, ислям дини акъикъатларынынъ юджелиги ве кёр фанатизм, джемиеттеки табакъалашманынъ теренлешмеси ве сынфий ихтиляфлар, ислямий, миллий ве умумиминсаний дегерлер, дженк ве онынъ инсаниетсиз махиети, миллет ве ватансеверлик, қырымтатар халкынынъ сиясий ве икътисадий укьукъсызлыгы ве илх. Башлыджа муэллифлер ве эсерлери. **А.С.Айвазов** (1878-1938), фикрий ве эдебий кишилиги ве «Неден бу ала къалдыкъ» пьесасы (1907). Пьесада котерильген меселелернинъ эмиети: миллий аят бинасы темелинде миллет ве ислям принциплери, миллетнинъ озгюнлиги ве оны къорумагынынъ кереклиги; миллий культуранынъ эмиети ве эр миллетнинъ ильк эвеля кенди миллий озгюнлигини сакъламасы керек олгъаны, миллетнинъ юксек табакъа менсюплерине тюшкен вазифелер, ислям медениетининъ буюклиги, сиясий куруш, эдебий тюркий тиль ве илх.

**У.Ш.Токътаргъазы** (1881-1913): миллий ве эдебий шахсиети, манзум яратыджылыгы, «Моллалар проекти» пьесасы (1909). У.Ш.Токътаргъазынынъ шиирлеринде ватансеверлик, маариф, джемиеттеки ихтиляфлар, қырымтатар авам халкынынъ агъыр икътисадий вазии, сахте динджилик ве илх. мевзуларнынъ ишленмеси. Шаирнинъ сонъки манзумелеринде терен пессимизм, янгызылык ве тюшкюнлик мотивлери. Шаирнинъ маневий

фаджиасынынъ себеплери. «Моллалар проекти» – девирнинъ тарихий-ичтимаий весикъасы. 1905 сенеси башлагъан ислях арекетлери ве буларнынъ огюнде къырымтатар джемиетиндеки чешитли табакъаларнынъ давранышлары. Исляхат процессининъ кениш кутъле тарафындан дестекленмеси. **Асан Чергеев** (1879-1946), эдебий сымасы ве къырымтатар шиирининъ инкишафындаки хизмети. А.Чергеев - къырымтатар эдебияты тарихында манзум поэма жанрында язылгъан ильк эсернинъ муэллифи. «Эшит, мевта не сёйлюёр» ве «Такъдир» поэмаларынынъ эдебий тарихлери, мундеридже ве тесирлери. «Эшит, мевта не сёйлюёр» поэмасында (1905, баскы: 1909) Къырым ве къырымтатарларнынъ маддий ве маневий фаджиасы ве бунынъ себеплери. Эсерде Русие Императорлыгъы истибдат къурумынынъ тарафындан къырымтатарларгъа къаршы алып барылгъан сиясетнинъ тенъкъиди. Муэллифнинъ юксек граждан анълылыгъы ве джесарети. "Такъдир" поэмасы (1909, баскы: 1913, 1917): къырымтатар къадынлыгъынынъ феякетли такъдири иле алякъалы социаль мевзуларынынъ къалемге алынмасы (мутхиш "ичтимаий хасталыкълар", "бульвар урриети" ве илх.). 1908-1913 сс. Тюркиенинъ чешитли окъув юртларында тасиль алгъан къырымтатар талелелери арасында эдебий аят. "Татар талебе джемиети" ве "Ватан" джемиети азаларындан мутешеккиль "Яш татар язгычлары джыйыны"нынъ (эдебиятчылар тегерегининъ) фаалиети (тегерекнинъ азалары ве оларнынъ нешир эткен эсерлери). **Абибулла Одабаш** (Тимурджан, Чатыртавлы 1881-1938): фикрий ве эдебий шахсиети, эсерлери. "Алтын яркъ" поэмасы (1912) ве ондаки фикир аланы: "татарлыкъ" ве онынъ шанлы кечмиши иле чокъ фаджиалы земанеси; "татарлыкънынъ" дюнья мыкъясындаки "къуртарыджы" миссиясы; "татарлыкънынъ севги" иле темсиль олунмасы ве илх. **Номан Челебиджихан** (1885-1918): фикрий ве эдебий шахсиети. Эсерлери: "Къарылгъачлар дуасы" икяеси (1913) ве шиирлери. «Къарылгъачлар дуасы» икяесинде миллий ве умуминсаний дегерлер. Эсерде ана тилининъ эмиети ве кучю узерине тюшюнджелер, бильги, ватансеверлик ве алемшюмюль севги мотивлери. Н.Челебиджиханнынъ манзум яратыджылыгъындаки мевзу аланы: севги, айрылыкъ, асрет, миллет ве ватансеверлик, илим, урриетсеверлик ве илх. Шиирлерде миллий, диний ве фельсефий мотивлер. **Мемет Нузет** (1888-1934): аяты, шахсиети, яратыджылыгъы. Шаирнинъ эдебий сымасы ве ильк девир шиирлери (эпиграммалары). «Талийсиз къоранта» икяеси (1914) ве къырымтатар эдебиятында Биринджи джихан дженки (1914–18) мевзулы эсерлер (несир: А. Ильмининъ "Чубарым балам" (1914), М.Нузетнинъ "Талийсиз къоранта" (1914), даа сонъра – У. Ипчи "Зейнеп-тийзе" (1924) икяелери; назым: Дж. Керменчиклининъ "Дженк мейданы", Якуп Шакир Алининъ "Къавгъа санасы", Шевкий Бектёренинъ "Къанлы инсан", Абдураман Къадри-заденинъ "Докътур Риза Тевфикъ беке назире" шиирлери). Эсерлерде дженк феякети; дженкнинъ кырыджы ве фахший юзю ве инсаниетсиз маиети. Манзум эсерлерде диний ве инсансеверлик мотивлери. **Джафер Сейдамет Къырымэр** (1889-1960): фикрий ве эдебий шахсиети, сиясий фаалиети, публицистикасы, икяеджилеги. Дж. Сейдаметнинъ "Миллий дуйгъу" икяесинде (1915) миллий дуйгъунынъ махieti ве кучю. Эсердеки эпик рух ве

образларнынъ миллийлиги. "Унутылмаэ козьяшлар" икяесинде кырымтатар къадынынынъ талийи, къадыннынъ къадынлыкъ ве инсанлыкъ акълары, къадыннынъ аятында севгининъ ери ве илх. мевзулары. **Якъуб Шакир Али** (1890-1930): эдебий сымасындаки башлыджа чизгилер; манзум яратыджылыгында маариф, ахлякъ, зиялылыкъ месюлисти; нстипдат, адалет, сербестлик, хурафат, зулум киби ичтиманъ аллар ве, айрыджа кырымтатар ишчы сынфы аяты ве илим-техник сааларындаки кешифлер иле алякъалы мевзуларнынъ ишленмеси. ("Чевирильсек эр нерее", "Къыт'а, "Къаргъыш", "Саат", "Йылдырым", "Энди усландым"). Шаирнинъ эсерлеринде чешит чиркин алышкъанлыкълар, тенбеллик, гъафиллик, динсизлик, джаиллик, бейхуделик иле алякъалы мевзулар ("Маале къавеси", "Мектепли иле медреселининъ давасы").

1905 – 1917 ss. devri Devirdeki Qırımda, umumen Rusiye İmperatorlığı ve Türkiyede siyasiy-içtimaiy ve umum-medeniy ayat. I Rus inqilâbı (1905–07), İmperator II Nikolay tarafından "ürriyetler" manifestiniñ ilân etilmesi (1905 s. 30 okt.); Devlet Dumasınıñ saylanması; A. Mediyevniñ II Devlet Dumasına vekil olaraq saylanması (1907). 1907-1910 – kerileme yılları (Stolipin reaksiyası). 1908 s. Türkiyede inqilâp ve II Meşrutiyetniñ (Konstitutsionnaya Respublika) ilân olunması. 1914 senesi I dünya cenkiniñ başlaması (1914-1918). Devirdeki qırımtatarları arasında içtimaiy-siyasiy areketler. Qırımtatarlarınıñ bütünrusiye musulman areketlerinde iştiragi. Qırımda "Yaş tatarlar" areketi. Türkiyedeki qırımtatarlar (hususn, Qırımlı talebeler) arasında siyasiy-içtimaiy faaliyet ("Qırımtatar talebe cemiyeti", 1908-den); "Vatan" cemiyet, 1909-dan). Qırımtatarlarınıñ siyasiy küreşleriniñ mahiyeti ve başlıca maqsadları. Devirdeki qırımtatarları arasında umum-medeniy areketler ve maarif ayatı. Hayriye cemiyetleriniñ faaliyeti. Ruşdiye mektepleri (1905-1910). Matbuat. Bir sıra yañı gazeta ve mecmualarınıñ neşirge başlaması ("Alem-i nisvan", "Alem-i subyan", "Ha-ha-ha", "Millet", "Vatan hadimi"), olarnıñ neşir tarihleri, münderice vs tesirleri. Edebiy ayat. Tam manada qırımtatar milliy edebiyatınıñ doğması, onıñ hususiyetleri. "Yaş tatarlar" areketi azalarından müteşekkıl "Uçkun" bala neşriyatı eyyetiniñ faaliyeti. Devirniñ edebiyatınıñ başlıca mevzuları: maarif, teraqqiyat ve kerilik, islâm dini aqiqatlarınıñ yüceligi ve kër fanatizm, cemiyetteki tabakalaşmanıñ terenleşmesi ve sınıfıy ihtilâflar, islâmiy, milliy ve umumiminsaniy degerler, cenk ve onıñ insaniyetsiz mahiyeti, millet ve vatanseverlik, qırımtatar halqınıñ siyasiy ve iqtisadiy uquqsızlığı ve ilh. Başlıca müellifler ve eserleri. A.S.Ayvazov (1878-1938), fikriy ve edebiy kişiliği ve "Neden bu ala qaldıq" pyesası (1907). Pyesada köterilgen meselelernii emiyeti: milliy ayat binası temeline millet ve islâm printsiplari, milletiñ özgünlüğü ve onı qorumaqniñ kerekligi; milliy

kulturanın emiyeti ve er milletniñ ilk evelâ kendi milliy özgünlüğünü saqlaması kerek olğanı, milletniñ yüksek tabaka mensüplerine tüşken vazifeler, islâm medeniyetiniñ büyüklüğü, siyasiy küreş, edebiy türkiy til ve ilh. U.Ş.Toqtargazı (1881-1913): milliy ve edebiy şahsiyeti, manzum yaratıcılığı, "Mollalar proyektı" pyesasası (1909). U.Ş.Toqtargazınıñ şiirlerinde vatanseverlik, maarif, cemiyetteki ihtilâflar, qırımtatar avam halqınıñ ağır iqtisadiy vaziyeti, sahte dincilik ve ilh. mevzularınıñ işlenmesi. Şairniñ soñki manzumelerinde teren pessimizm, yañğızlık ve tüşkünlik motivleri. Şairniñ maneviy faciasınıñ sebepleri."Mollalar proyektı" – devirniñ tarihiy-içtimaiy vesiqası. 1905 senesi başlağan islâh areketleri ve bularnıñ ögünde qırımtatar cemiyetindeki çeşitli tabaqaların davranışları. İslâhat protsessiniñ geniş kütle tarafından desteklenmesi. Asan Çergeyev (1879-1946), edebiy sıması ve qırımtatar şiiriniñ inkişafındaki hizmeti. A.Çergeyev - qırımtatar edebiyatı tarihinde manzum poema janrında yazılğan ilk eserniñ müellifi. "Eşit, mevta ne sèylüer" ve "Taqdir" poemalarının edebiy tarihleri, munderice ve tesirleri. "Eşit, mevta ne sèylüer" poemasında (1905, basqı: 1909) Qırım ve qırımtatarların maddiy ve maneviy faciası ve bunıñ sebepleri. Eserde Rusiye İmperatorluğu istibdat kurumınıñ tarafından qırımtatarlarğa qarşı alıp barılğan siyasetniñ teñqidi. Müellifniñ yüksek grajdan añlılığı ve cesareti. "Takdir" poeması (1909, baskı: 1913, 1917): kırımtatar qadınılığınıñ felâketli taqdiri ile alâqalı sotsial mevzularınıñ qalemge alınması (müthiş "içtimaiy hastalıklar", "bulvar ürriyeti" ve ilh.). 1908-1913 cc. Türkiyenin çeşitli ökuv yurtlarında tasıl alğan kırımtatar talebeleri arasında edebiy ayat. "Tatar talebe cemiyeti" ve "Vatan" cemiyeti azalarından müteşekkıl "Yaş tatar yazğıçları cıyını"nın (edebiyatçılar tegereginiñ) faaliyeti (tegereknin azaları ve olarnıñ neşir etken eserleri). Abibulla Odabaş (Timurcan, Çatırtavlı 1881-1938): fikriy ve edebiy şahsiyeti, eserleri. "Altın yarık" poeması (1912) ve ondaki fikir alanı: "tatarlık" ve onıñ şanlı keçmişi ile çok facialı zemanesi; "tatarlıknıñ" dünya mıqyasındaki "kurtarıcı" missiyası; "tatarlıknıñ sevgi" ile temsil olunması ve ilh. Noman Çelebicihan (1885-1918): fikriy ve edebiy şahsiyeti. Eserleri: "Qarılğaçlar duası" ikâyesi (1913) ve şiirleri. "Qarılğaçlar duası" ikâyesinde milliy ve umuminsaniy degerler. Eserde ana tiliniñ emiyeti ve küçü üzerine tüşünceler, bilgi, vatanseverlik ve alemşümül sevgi motivleri. N.Çelebicihannın manzum yaratıcılığındaki meveu alanı: sevgi, ayrılık, asret, millet ve vatanseverlik, ilim, ürriyetseverlik ve ilh. Şiirlerde milliy, diniy ve felsefiy motivler. Memet Nuzet (1888-1934): ayatı, şahsiyeti, yaratıcılığı. Şairniñ edebiy sıması ve ilk devir şiirleri (epigrammaları).

"Taliysiz qoranta" ikâyesi (1914) ve kırimtatar edebiyatında Birinci cihan cenki (1914–18) mevzulı eserler (nesir: A. İlmiyniñ "Çubarım balam" (1914), M.Nuzetniñ "Taliysiz qoranta" (1914), daa soñra – U. İpçi "Zeynep-tiyze" (1924) ikâyeleri; nazım: C. Kermençikliniñ "Cenk meydanı", Yakup Şakir Aliniñ "Qavğa sanası", Şevkiy Bektèreniñ "Qanlı insan", Abduraman Qadri-zadeniñ "Doktur Riza Tefvîk beke nazire" şiirleri). Eserlerde cenk felâketi; cenkniñ kırıcı ve fahşiy yüzü ve insaniyetsiz maiyeti. Manzum eserlerde diniy ve insanseverlik motivleri. Cafer Seydamet Qırımer (1889-1960): fikriy ve edebiy şahsiyeti, siyasiy faaliyeti, publitsistikası, ikâyeciligi. C. Seydametnniñ "Milliy duygu" ikâyesinde (1915) milliy duyguniñ mahiyeti ve küçü. Eserdeki epik ruh ve obrazlarıniñ milliyliğı. "Unutılmae közyaşlar" ikâyesinde qırımtatar qadınıniñ taliyi, qadınıniñ qadınlıq ve insanlıq aqları, qadınıniñ ayatında sevginiñ yeri ve ilh. mevzuları. Yaqub Şakir Ali (1890-1930): edebiy sımasındaki başlıca çizgiler; manzum yaratıcılığında maarif, ahlâq, ziyalılıq mesûlisti; nstipdat, adalet, serbestlik, hurafat, zulüm kibi içtimany allar ve, ayrıca qırımtatar işçi sınıfı ayatı ve ilim-tehnika saalarındaki keşifler ile alâqalı mevzularıniñ işlenmesi. ("Çevirilsek er nereye", "Qıt'a", "Qarğış", "Saat", "Yıldırım", "Endi uslandım"). Şairniñ eserlerinde çeşit çirkin alışqanlıqlar, tenbellik, gafillik, dinsizlik, caillik, beyhudelik ile alâkalı mevzular ("Maale kavesi", "Mektepli ile medreseliniñ davası").

**1917-1921 сс. деври** Девирдеки Къырымда ве умумен Русие девлетинде сиясий-ичтимаий вазиет. 1917 йыл февраль – Русиеде буржуа-демократик инкыляп. Чарлыкъ деврининъ сонъуна эрмеси. 1917 сенеси къырым татарлары арасында сиясий-ичтимаий арекетлер. 25 март (7 апрель)та Акъмесджитте "Бутюнкъырым мусульманлары конгресси"нинъ топланмасы. Н. Челебиджихан башкъанлыгыы алтында Къырым Мусульманлары Меркезий Иджра Комитетининъ сайланмасы. 1917 сенеси 25 окт. (7 ноябрь) – Петроградта социалист деврими. 1917 сенеси 9-26 декабрьде Къырымда, Багъчасарай шеэринде къырымтатар миллий Къурултайынынъ топланмасы. Къырым Демократик Джумхуриетининъ илян этильмеси, онынъ Анаясасынынъ къабул олунмасы, Къурултайнынъ Миллий парламентке чеврильмеси, Укюмет эйетининъ сайланмасы, баш назирлигине Н. Челебиджиханнынъ тайин олунмасы, 1918-1921 – Русиеде граждан дженки, Къырымнынъ бир къач кере чешит сиясий къувветлернинъ элини кечмеси. Девирдеки къырымтатар миллий матбуаты. «Терджиман», «Миллет», «Къырым оджагы», «Къырым мусульманлары», «Миллет иши», «Голос татар». «Къырым хаберлери», «Хакъкъ сес», «Енъи дюнья», «Ешилъ ада» газета ве дергилери. «Къурултай»нынъ нешир органы – «Миллет» газетасы (1917-1920), онынъ языджылар эйети (А.С. Айвазов, О. Мурасов, А. Одабаш (Чатыр-Тавлы), Дж. Керменчикли, А. Къадри-заде, Ш. Бекторе, М. Нузет, О. Акъчокъракълы).

Девирдеки сиясий-ичтимаий ве умуммедений аят, тарих, этнография, маариф, санат, эдебият, эдебият тарихы, эдебият тенкьиди ве илх. мевзуларда макъале ве эдебий эсерлер.). Девирдеки кьырымтатар эдебиятында миллиетчилик арекети. Дж. Керменчикли, А. Къадри-заде, А. Одабаш, Ш. Бекторе, У. Ипчи, А. Гирайбай - миллиетчи арекет векиллери, оларнын миллет, миллиетчилик ве ватан анылайышлары. «Къурултай шаири» **Джемиль Керменчикли** (1891-1942): эдебий сымасы ве манзум яратыджылыгы. Эсерлеринде татарнын ифтихары, татарлыкнын парлак кечмиш ве мезиетлери мевзулары. Дж. Керменчиклинин шиирлеринде услюп джошкъунлыгы, эпик ве миллий рух, ифаде ве зенгин имгелилик: ("Татарым", "Сонъ сѣз" ве дигер шиирлери).

1917-1921 ss. devri Devirdeki Qırımda ve umumen Rusiye devletinde siyasiy-içtimaiy vaziyet. 1917 yıl fevral – Rusiyede burjua-demokratik inqılâp. Çarlık devriniñ soñuna ermesi. 1917 senesi kırım tatarları arasında siyasiy-içtimaiy areketler. 25 mart (7 aprel)ta Akmescitte "Bütünqırım musulmanları kongressi"niñ toplanması. N. Çelebicihan başqanlığı altında Qırım Musulmanları Merkeziy İcra Komitetiniñ saylanması. 1917 senesi 25 okt. (7 noyabr) – Petrogradta sotsialist devrimi. 1917 senesi 9-26 dekabrde Qırımda, Bağçasaray şeerinde qırımtatar milliy Qurultayınıñ toplanması. Qırım Demokratik Cumhuriyetiniñ ilân etilmesi, onıñ Anayasasınıñ kabul olunması, Qurultaynıñ Milliy parlamentke çevrilmesi, Ükümet eyyetiniñ saylanması, baş nazirliğine N. Çelebicihannıñ tayin olunması, 1918-1921 – Rusiyede grajdan cenki, Qırımniñ bir qaç kere çeşit siyasiy quvvetlerniñ elini keçmesi. Devirdeki qırımtatar milliy matbuatı. "Terciman", "Millet", "Qırım ocağı", "Qırım musulmanları", "Millet işi", "Golos tatar". "Qırım haberleri", "Haqq ses", "Yeñi dünya", "Yeşil ada" gazeta ve dergileri. "Qurultay"niñ neşir organı – "Millet" gazetası (1917-1920), onıñ yazıcılar eyyeti (A.S. Ayvazov, O. Murasov, A. Odabaş (Çatır-Tavlı), C. Kermençikli, A. Qadri-zade, Ş. Bektore, M. Nuzet, O. Aqçokraqlı). Devirdeki siyasiy-içtimaiy ve umummedeniy ayat, tarih, etnografiya, maarif, sanat, edebiyat, edebiyat tarihi, edebiyat tenqidi ve ilh. mevzularda maqale ve edebiy eserler.). Devirdeki qırımtatar edebiyatında milliyetçilik areketi. C. Kermençikli, A. Qadri-zade, A. Odabaş, Ş. Bektore, U. İpçi, A. Giraybay - milliyetçi areket vekilleri, olarnıñ millet, milliyetçilik ve vatan aňlayışları. "Qurultay şairi" Cemil Kermençikli (1891-1942): edebiy sıması ve manzum yaratıcılığı. Eserlerinde tatarnıñ iftiharı, tatarlıqnıñ parlak keçmiş ve meziyetleri mevzuları. C. Kermençikliniñ şiirlerinds üslup coşqunlığı, epik ve milliy ruh, ifade ve zengin imgelilik: ("Tatarım", "Soñ sѣz" ve diger şiirleri).

**1920-30-джы сенелери кьырымтатар эдебияты** Девирдеки Къырымда ве

умумен Совет мемлекетинде (СССР) ичтимаий-сиясий ве медений аят. 1921 – Къырымда Совет Укюметининъ пекинмеси. 1921, 21 окт. – Къырымда Автоном Джумхуриетнинъ (КъАССР) мейдангъа кетирильмеси. 1921-1923 – ачлыкъ сенелери. 1924 – сынфий курешнинъ къувветленмеге башламасы. 1927-28 сенелери – къырымтатар укюмет адамлары ве илери эиялыларгъа къаршы ильк репрессив арекетлернинъ кечирильмеси. Девирдеки къырым татарлары арасында маариф ве медениет саасында арекетлер. Девирнинъ къырымтатар матбуаты: "Яш орду", "Яш къуввет", "Енъи дюнья" ве дигер газеталар; "Бильги", "Окъув ишлери" ве дигер меджмуалар. Девирнинъ эдебияты: башлыджа акъымлар, мевзулар, муэллиф ве эсерлери. **Амди Гирайбай** (1901-1930) ве къырымтатар эдебиятында "йигитлик" мевзусы. А. Гирайбай – джошкъун миллиетчи шаир, Кендисининъ яратыджылыгъында миллетсеверлик мотивлери ве къырымтатар миллий аятына даир мевзуларнынъ ишленмеси. Умумен девирнинъ эдебият тарихчилиги (А. Гирайбай, Б. Чобан-заде, А. Ляtif-заде) ве эдебий тенкыт. **Шевкъий Бекторе** (1888-1961): эдебий шахсиети, оджалыкъ фаалиети ве яратыджылыгъы. Шаирнинъ миллет ве ватан анълайышы ве шиирлеринде булар иле алякъалы мевзуларнынъ ишленмеси. Ш. Бекторенинъ къырымтатарлары миллий акъкъы мевзусында язгъан эсерлерининъ эмиети: ("Миллетнинъ къбеси", "Акъкъым ичюн", "Къырым ичюн", "Далгъалара", "Ватан озълеми", "Демирджининъ очю"). Ш.Бекторенинъ назым усталыгъы ве образлар системасынынъ зенгинлиги. **Бекир Чобан-заде** (1893-1937): мешур тюрколог алим ве буюк шаир. Б. Чобан-заденинъ тюркология саасындаки хызметлери. Къырымтатар эдебияты тарихи ве тенъитчилиги. Манзум яратыджылыгъы: услуп озъюнлиги ве мевзу аланынынъ кенъишлиги (инсаний дегерлер, тарих, фольклор; такъдир, олюм, асрет, йигитлик, гъурбетлик ве илх. мевзулар), ("Бир сарай къураджакъман", "Кимсе бильмий", "Тынч татар чёлюнде", "Юз алтмыш джыл", "Олюм ве къайтарма", "Кечмиштеки сучларымыз"). Б. Чобан-заденинъ шиирлеринде фельсефий мотивлер, миллий колорит ве миллий типлер. Манзум джыйынтыкълары "Къавал сеслери" ве "Боран" (1928). Б.Чобан-заденинъ икяеджиллиги.

**Абдулла Ляtif-заде** (1890–1938): шаир, алим, оджа. Манзум яратыджылыгъында сербест эмек, федакярлыкъ, шаир ве шаирлик меслеги, йигитлик, севги, 1921–23 сс. Къырымдаки ачлыкъ адисеси иле алякъалы мевзуларнынъ ишленмеси. Шиирлеринде юксек граждан руху ве поэтик зерафет. "Шаирге", "Шаирнинъ руху", "Омюр", "Къайгъым"; ачлыкъ мевзулы шиирлер: "Ачлыкъ - къансыз джеллят", "Бер!", "Къуртарыныыз ач олюмден", "Кунъсизге кунъ" эсерлери "Янъы саз" джыйынтыгъы. А.Ляtif-заденинъ эсерлеринде шекиль новаторлыгъы (1928). **Абляким Ильмий** (1887-1947) ве онынъ «Ачлыкъ хатирелери» повести (1926). Эсерде инсаннынъ шахсиети шекилленмеси процессининъ акс эттирильмеси (Сюндюснинъ образы). Повестте котерильген меселелернинъ муимлиги (къырымтатарларнынъ кенди ватанларына саип олмамасы, Къырымнынъ мухтешем табиат гузеллик ве зенгинликери янында къырымлыларнынъ аджыныкълы яшамалары, къырымтатарларнынъ медений аяттан четте къалмалары ве илх. **Асан Сабри Айвазов** (1878-1938): 1920-нджи сенелери яратыджылыгъы. "Аннеджигим,

нердесинъ? Гель!" (1927) икяеси. Эсерде Шадиечикнинъ фаджиалы такъдири. **Мемет Нузет** (1888-1934): 1920-джи сенелери манзум яратыджылыгы. Ишлеген мевзулары: кырымтатар миллий аяты, кырымтатар кою; кериджилик, таассуп, ахлякъ, маариф, ("Чель тарафынынъ аятындан", "Бизим бабайлар", "Койде"). М. Нузетнинъ шиирлеринде фельсефий мотивлер ("Бир алмашнынъ тааджубы"). М. Нузет юмористик ве сатирик жанрларнынъ устасы ("Ички кьурбаны", "Бир сархошнынъ агъзындан", "Ногъайнынъ адагъы"). Шаир услубынынъ озыгюнлиги ве тилининъ зенгинлиги. Яратыджылыгынынъ миллийлиги. **Умер Ипчи** (1897-1955): драматург, икяеджи, публицист, терджиман, шаир; фикрий ве эдебий сымасындаки хусусий чизгилер. Театроджылыкъ фаалиети, драматургиясы, "Фаише" пьесасы (1924). Икяеджиллиги: эски ве янъы (Совет деври) кырымтатар кой ве шеэр аяты. Миллий аяттаки мусбет ве менфий аллар. Эдипнинъ бедий меарети. ("Кузь геджесинде" икяеси, "Ачлыкъ хатиредеринден" икяеси, "Хатип" повести). **Джемиль Сейдамет** (1903-1977), эдебий шахсиети ве икяеджиллиги («Къую тюбюнде» (1928), «Амам аралыгы» (1928) икяелери). Дж. Сейдамет – кучлю дуйгъулар, ашыры сезгилер терджиманы, кескин сюжет ве этрафлы ишленген типлер яратыджысыдыр. Эсерлеринде инсаннынъ ич алемининъ чешитли стресс, адеттен тыш алларында косътерильмеси. Дж. Сейдаметнинъ кырымтатар эдебияты тарихындаки хусусий ери. **Джафер Гъафар** (1898-1938): эдебий сымасы, несирджиллиги. «Омюрден орьнеклер яхут кучюк икяелер» китабындаки (1927) эсерлерде кырымтатар миллий аяты левхалары. Дж. Гъафар – кыска эдебий портретнинъ устасы. «Ёлджулыкъта» икяесинде (1933) заманынынъ Къырым джемиети типлерининъ сергиленмеси. Эсерде девирнинъ ичтимаий манзарасы. Сатирик унсурлар. «Ошекчи Айше» повести (1934) ве онда совет деври кырымтатар къадынынъ характериндеки янъы чизгилер. Нефизе ве кырымтатар эдебиятында къадын образынынъ эврими. **Абдураман Къадри-заде** (1876-1938): шаир ве терджиман, сатирик ве дидактик манзумелер муэллифи; яратыджылыгында фольклор мевзуларынынъ ишленмеси; терджиманлыгы. 1920–30-джы сенелери кырымтатар эдебиятында терджиманлыкъ. Башлыджа терджиманлар (У. Ипчи, А. Къадри-заде, А. С. Айвазов) ве терджиме олунган эдебият (рус ве совет классикасы, гъарп эдебияты). Къырымтатар эдебиятынынъ инкишафында терджиманлыкънынъ ери.

1920-30-сı seneleri kıymttatar edebiyatı Devirdeki Qırımnda ve umumen Sovet memleketinde (SSSR) içtimaiy-siyasiy ve medeniy ayat. 1921 – Qırımnda Sovet Ükümetiniñ pekinmesi. 1921, 21 okt. – Qırımnda Avtonom Cumhuriyetniñ (QASSR) meydanga ketirilmesi. 1921-1923 – açlıq seneleri. 1924 – sınıfıy küreşniñ quvvetlenmege başlaması. 1927-28 seneleri – kıymttatar ükümet adamları ve ileri eiyalılarğa karşı ilk repressiv areketlerniñ keçirilmesi. Devirdeki qırım tatarları arasında maarif vs medeniyet saasında areketler. Devirniñ kıymttatar matbuatı: "Yaş ordu",

"Yaş kuvvet", "Yeñi dünya" ve diger gazetalar; "Bilgi", "Ökuv işleri" ve diger mecmualar. Devirniñ edebiyatı: başlıca aqımlar, mevzular, müellif ve eserleri. Amdi Giraybay (1901-1930) ve kırımtatar edebiyatında "yigitlik" mevzusu. A. Giraybay – cöşkun milliyetçi şair, Kendisiniñ yaratıcılığında milletseverlik motivleri ve kırımtatar milliy ayatına dair mevzularniñ işlenmesi. Umumen devirniñ edebiyat tarihçiligi (A. Giraybay, B. Çoban-zade, A Lâtif-zade) ve edebiy tenkit. Şevqiy Bektore (1888-1961): edebiy şahsiyeti, ocalık faaliyeti ve yaratıcılığı. Şairniñ millet ve vatan añlayışı ve şiirlerinde bular ile alâkalı mevzularniñ işlenmesi. Ş. Bektoreniñ qırımtatarları milliy akqı mevzusında yazğan eserleriniñ emiyeti: ("Milletniñ kâbesi", "Akkım içün", "Qırım içün", "Dalğalara", "Vatan özlemi", "Demirciniñ öçü"). Ş.Bektoreniñ nazım ustalığı ve obrazlar sistemasınıñ zenginligi. Bekir Çoban-zade (1893-1937): meşur türkolog alim ve büyük şair. B. Çoban-zadeniñ türkologiya saasındaki hizmetleri. Qırımtatar edebiyatı tarihi ve teñitçiligi. Manzum yaratıcılığı: üslup özgünligi ve mevzu alanınıñ keñişligi (insaniy degerler, tarih, folklor; takdir, ölüm, asret, yigitlik, ğurbetlik ve ilh. mevzular), ("Bir saray kuracakman", "Kimse bilmiy", "Tıñç tatar çelünde", "Yüz altmış cıl", "Ölüm ve kaytarma", "Keçmişteki suçlarımız"). B. Çoban-zadeniñ şiirlerinde felsefiy motivler, milliy kolorit ve milliy tipler. Manzum cıyıntıqları "Qaval sesleri" ve "Boran" (1928). B.Çoban-zadeniñ ikâyeciligi.

Abdulla Lâtif-zade (1890–1938): şair, alim, oca. Manzum yaratıcılığında serbest emek, fedakârlık, şair ve şairlik meslegi, yigitlik, sevgi, 1921–23 ss. Qırımdaki açlık adisesi ile alâqalı mevzularniñ işlenmesi. Şiirlerinde yüksek grajdan ruhu ve poetik zerafet. "Şairge", "Şairniñ ruhu", "Ömür", "Qayğım"; açlık mevzulu şiirler: "Açlık - kansız cellât", "Ber!", "Qurtarıñız aç ölümden", "Künsizge kün" eserleri "Yañı saz" cıyıntığı. A.Lâtif-zadeniñ eserlerinde şekil novatorlığı (1928). Ablâkim İlmiy (1887-1947) ve onıñ "Açlık hatireleri" povesti (1926). Eserde insanıñ şahsiyeti şekillenmesi protsessiniñ aks ettirilmesi (Sündüsniñ obrazı). Povestte köterilgen meselelerniñ müimligi (qırımtatarlarınıñ kendi vatanlarına saip olmaması, Qırımniñ mühteşem tabiat güzellik ve zenginlikleri yanında qırımlılarınıñ acınıqlı yaşamaları, qırımtatarlarınıñ medeniy ayattan çette kalmaları ve ilh. Asan Sabri Ayvazov (1878-1938): 1920-nci seneleri yaratıcılığı.

"Annecigim, nerdesiñ? Gel!" (1927) ikâyesi. Eserde Şadiyeçikniñ facialı taqdiri. Memet Nuzet (1888-1934): 1920-ci seneleri manzum yaratıcılığı. İşlegen mevzuları: qırımtatar milliy ayatı, kırımtatar köyü; kericilik, taassup, ahlâk, maarif, ("Çel tarafınıñ ayatından", "Bizim babaylar",

"Köyde"). M. Nuzetniñ şiirlerinde felsefiy motivler ("Bir almaşnıñ taacubı"). M. Nuzet yumoristik ve satirik janrlarnıñ ustası ("İçki kurbanı", "Bir sarhoşnıñ ağzından", "Noğaynıñ adağı"). Şair üslubınıñ özgünlüğü ve tiliniñ zenginliği. Yaratıcılığınıñ milliyliğı. Ümer İpçi (1897-1955): dramaturg, ikâyecı, publitsist, terciman, şair; fikriy ve edebiy sımasındaki hususiy çizgiler. Teatrocılıq faaliyeti, dramaturgiyası, "Faişe" pyesasısı (1924). İkâyeciligi: eski ve yañı (Sovet devri) qırımtatar köy ve şeer ayatı. Milliy ayattaki müsbet ve menfiy allar. Edipniñ bediiy meareti. ("Küz gecesinde" ikâyesi, "Açlıq hatirederinden" ikâyesi, "Hatip" povesti). Cemil Seydamet (1903-1977), edebiy şahsiyeti ve ikâyeciligi ("Quyu túbünde" (1928), "Amam aralıǵı" (1928) ikâyeleri). C. Seydamet – küçlü duygular, aşırı sezgiler tercimanı, keskin süjet ve etraflı işlengen tipler yaratıcısıdır. Eserlerinde insannıñ iç aleminiñ çeşitli stress, adetten tıǵ allarında kösterilmesi. C. Seydametniñ qırımtatar edebiyatı tarihındaki hususiy yeri. Cafer Ğafar (1898-1938): edebiy sıması, nesirciligi. "Ömürden örnekler yahut küçük ikâyeler" kitabındaki (1927) eserlerde qırımtatar milliy ayatı levhaları. C. Ğafar – qısqa edebiy portretniñ ustası. "Yolculıqta" ikâyesinde (1933) zamanınıñ Qırım cemiyeti tipleriniñ sergilenmesi. Eserde devirniñ içtimaiy manzarası. Satirik unsurlar. "Öşekçi Ayşe" povesti (1934) ve onda sovet devri qırımtatar qadınıniñ karakterindeki yañı çizgiler. Nefize ve qırımtatar edebiyatında kadın obrazınıñ evrimi. Abduraman Qadri-zade (1876-1938): şair ve terciman, satirik ve didaktik manzumeler müellifi; yaratıcılıǵında folklor mevzularınıñ işlenmesi; tercimanlıǵı. 1920–30-cı seneleri qırımtatar edebiyatında tercimanlıq. Başlıca tercimanlar (U. İpçi, A. Qadri-zade, A. S. Ayvazov) ve tercime olunğan edebiyat (rus ve sovet klassikası, ğarp edebiyatı). Qırımtatar edebiyatınıñ inkişafında tercimanlıqnıñ yeri.

**1930-нджы сенелери кырымтатар эдебияты Къырымтатар эдебияты тарихында 1930-джы сенелер эдебиятынынъ илерлев хусусиетлери.**

Шириет, несирджилик, драматургия, терджиманлыкъ, фольклоршнаслыкъ, публицистика сааларында япылган хызметлер акъкъында умумий малюмат. «Он экилернинъ хатиреси», «Октябрь ёлунен», «Бааръ эзгилери» джыйынтыклары эсасында, 30-джы сенелерде язылган эсерлернинъ мевзу, гъае ве проблематикасы. Коллективлештирюв ве санайилештирювнинъ (индустриализация) девирнинъ эдебиятына тесири. Эюп Дерменджи, Осман Амит, Ыргъат Къадыр, Азам Амет, Таир Усеиновнынъ эсерлери. Девирнинъ шириети: Ыргъат Къадыр ве "Къызыл аскер маршы", "Комсомолка", "Земане яшы", "Колхоз маршы", Алим Амдининъ "Тревога", "Сигнал йыры", Осман Амитнинъ "Онынъ хитабы", "Улу ташкъын", "Завод акъшамы", "Енъиш бизим", Макъсуд Сулейманнынъ "Бекчи", "Ачты бизге", Азам Аметнинъ "Комсомол",

"Рабфакдылар сеси", "Тезьялар кызы", "Алевли койлер", Бекир Ваапнынъ "Постта", "Кызыл бекчилер", Эюп Дерменджининъ "Ялта-Керчь", "Алев орыгыси" шиирлери. Несирджиликте Мамут Дибакънынъ "Коктен зембильнен энгенлер" икяеси, Эннан Алимовнынъ «Къумру къанат керди», Осман Батыровнынъ "Бир койде" икяелеринде кой ве шеэр омюриндеки денъишмелернинъ акс олунувы. Драматургия: Юсуф Болатнынъ "Той девам эте", "Арзы кызы", "Денъиз далгъасыз олмаз", "Дубаралы той" пьесалары.

### **Ш. Алядиннинъ 1930-нджы сенелери шиириетининъ эсас хусусиетлери.**

«Кызыл къазакънынъ йырлары» китапчыгъындаки «Макар, сен йырджымыз ол!», «Ордугъа кетем», «Фронтта», «Молодойнынъ тюркюси», «Дагъда бир чекист тура», «Танъ бульбули», «Чингене кызы» киби шиирлеринде шаирнинъ кенишликке ынтылув проблемалары. **Къырымтатар эдебиятында Улу Ватан дженки эдебиятынынъ инкишафы ве хусусиетлери.** Улу Ватан дженки мевзусынынъ дженктен сонъки девирде айдынлатувы. **Дженктен сонъраки девир къырымтатар эдебиятынынъ инкишафы.** Дургъунлыкъ девиринден сонъ къырымтатар эдебиятында олгъан медений илерилевлер. Тилимизнинъ сакъланып къалынмасы ичюн япылгъан тедбирлер, мевзу тарлыгъынынъ себеплери. Халкъ агъыз яратыджыдыгъы анъанелерининъ девам эттирилюви. Несирде икяе жанрында пейда олгъан эсерлернинъ очерклик хусусиетлернинъ ташувы. Икяелерде халкъымыз акъкында аз олса да, белли бир фикирлернинъ бильдириллов имкянларынынъ артувы. Шиириетте шаир ве шиир мевзусынынъ эсас ер алувынынъ себеплери. Публицистикада халкъымызнынъ шанлы огъул ве кызылары акъкында матбуат саифелеринде ильки сёзлер, фикирлер бильдирюви иле халкъымыз устюнден къара тамгъаны сильмек ичюн япылгъан ынтылышлар, хызметлернинъ эмиети. Зиядин Джавтобели «Тувгъан Озьбекистаным», Гъафар Булгъанакълы «Озьбекистан», Эшреф Шемъи-заде «Шаир ве шиир», Джеваире "Памукъчы кызы йыры", Ремзи Бурнаш «Ай, сени аналыкъ», Юнус Темиркъая "Тувгъан тиль", «Тувгъан юртум», Джевджет Аметов «Эрылгъанлар ачкъанда», Эмиль Амит «Анамнынъ умяти», Мамбет Алиев «Бир юртум сув», Иса Абдураман «Эвлениджек адам», Эрвин Умерев «Къараман», Шамиль Алядин «Садыкълыкъ», Усеин Рамазанов «Большевик Али Боданинский», Юсуф Болат «Майре – югослав кызы», Джемиль Сейдамет, Сулейман Асанов «Ватан кызы», Бекир Умеров «Дядя Володя – Абдулла Дагъджы».

1930-ncı seneleri qırımtatar edebiyatı Qırımtatar edebiyatı tarihinde 1930-cı seneler edebiyatının ilerlev hususiyetleri. Şiiriyet, nesircilik, dramaturgiya, tercimanlıq, folklorşnaslıq, publitsistika saalarında yapılgan hizmetler akqında umumiy malumat. "On ekilerniñ hatiresi", "Oktâbr èlunen", "Baar ezgileri" cıyıntıqları esasında, 30-cı senelerde yazılğan eserlerniñ mevzu, ğaye ve problematikası. Kollektivleştirüv ve sanayileştirüvniñ (industrializatsiya) devirniñ edebiyatına tesiri. Eyup Dermenci, Osman Amit, Irġat Qadır, Azam Amet, Tair Üseinovniñ eserleri. Devirniñ şiiriyeti: Irġat Qadır ve "Qızıl asker marşı", "Komsomolka",

"Zemane yaşı", "Kolhoz marşı", Alim Amdiniñ "Trevoga", "Signal yırı", Osman Amitniñ "Onıñ hitabı", "Ulu taşqın", "Zavod aqşamı", "Yeñiş bizim", Maqsud Suleymanniñ "Bekçi", "Açtı bizge", Azam Ametniñ "Komsomol", "Rabfakdılar sesi", "Tezyalar qızı", "Alevli köyler", Bekir Vaapniñ "Postta", "Qızıl bekçiler", Eyup Dermenciniñ "Yalta-Kerç", "Alev örgüsü" şiirleri. Nesircilikte Mamut Dibağniñ "Kökten zembilnen engeler" ikâyesi, Ennan Alimovniñ "Qumru qanat kerdi", Osman Batırovniñ "Bir köyde" ikâyelerinde köy ve şeer ömürindeki deñişmelerniñ aks olunuvı. Dramaturgiya: Yusuf Bolatniñ "Toy devam ete", "Arzı qız", "Deñiz dalğasız olmaz", "Dubaralı toy" pyesaları.

Ş. Alâdinniñ 1930-ncı seneleri şiiriyetiniñ esas hususiyetleri. "Qızıl qazaqnıñ yırları" kitapçığındaki "Makar, sen yırcımız ol!", "Orduğa ketem", "Frontta", "Molodoynıñ türküsü", "Dağda bir çekist tura", "Tañ bülbuli", "Çingene qızı" kibi şiirlerinde şairniñ kenişlikke intıluv problemaları. Qırımtatar edebiyatında Ulu Vatan cenki edebiyatınıñ inkişafı ve hususiyetleri. Ulu Vatan cenki mevzusınıñ cenkten soñki devirde aydınlatuvı. Cenkten soñraki devir qırımtatar edebiyatınıñ inkişafı. Durğunlıq devirinden soñ kırımtatar edebiyatında olğan medeniy ilerilevler. Tilimizniñ saqlanıp qalınması içün yapılğan tedbirler, mevzu tarlığınıñ sebepleri. Halq ağız yaratıcılığı ananeleriniñ devam ettirilüvi. Nesirde ikâye janrında peyda olğan eserlerniñ oçerklik hususiyetlerniñ taşıuvı. İkâyelerde halkımız aqkında az olsa da, belli bir fikirlerniñ bildirilüv imkânlarınıñ artuvı. Şiiriyette şair ve şiir mevzusınıñ esas yer aluvınıñ sebepleri. Publitsistikada halqımızniñ şanlı oğul ve qızları aqqında matbuat saifelerinde ilki sızlar, fikirler bildirüvi ile halkımız üstünden qara tamganı silmek içün yapılğan intılışlar, hizmetlerniñ emiyeti. Ziyadin Cavtobeli "Tuvğan Özbekistanım", Ğafar Bulğanaqlı "Özbekistan", Eşref Şemi-zade "Şair ve şiir", Cevaire "Pamuqçı qız yırı", Remzi Burnaş "Ay, seni analık", Yunus Temirqaya "Tuvğan til", "Tuvğan yurtum", Cevcet Ametov "Erılğanlar açqanda", Emil Amit "Anamniñ ümüti", Mambet Aliyev "Bir yurtum suv", İsa Abduraman "Evlenecek adam", Ervin Ümerek "Qaraman", Şamil Alâdin "Sadıqlık", Üsein Ramazanov "Bolşevik Ali Bodaninskiy", Yusuf Bolat "Mayre – yugoslav qızı", Cemil Seydamet, Suleyman Asanov "Vatan qızı", Bekir Ümerov "Dâdâ Volodâ – Abdulla Dağcı"

**Къырымтатар эдебияты тарихында дженктен сонъки девирде кучюк несир жанры публицистиканынъ ери ве эмиети.** «Еди йыллыкъны яратыджылар» очерклер китабы, «Октябрь ёлунен», «Бааръ эзгилери» джыйынтыкъларындаки очерклер эсасында совет адамларынынъ тынч эмеги, омюр тарзы,

коллективнынъ инсангъа тесири, маневий тербиелев хусусында къайгырувы, къардаш халкъларнынъ достлугъы мевзуларынынъ тасвир олунувы. Дженкте иштирак эткен къараманлар аятынынъ акс эттирилюви, оларда фактларнынъ эмиети. Очерклерде къырым табият манзаларынынъ тасвир олунувынынъ себеплери, Къараманларынынъ шахсий омюриндеки вакъияларынынъ айдынлатылувынен халкъымызнынъ келип-чыкъмасы ве кечмиши акъкъында фикир бильдирюв. **Къырымтатар эдебияты тарихында несир жанрынынъ илерилеви ве эсас хусусиетлери.** Несир жанрында кучюк икье, повесть язувгъа ынтылувларнынъ эсас себеплери. Бу жанрларнынъ эсас хусусиетлери. Олардаки мевзу тарлыгъынынъ себеплери, мундерижджелернинъ текрарланувынынъ уйгъунсызлыкълары. Оларда девирнинъ характерли хусусиетлернинъ акс олунувлары, эсерлернинъ гъаевий-бедий дереджелери, эдебий къараманнынъ эстетик дюньябакъышларынынъ уйгъунсызлыкълары, айдын образларыны яратувгъа ынтылув, халкъымызнынъ тарихыны косътерюв, эдебиятнынъ эсас вазифеси киби меселелернинъ аль этюв ёллары. «Октябрь елунен»: Абдулла Дерменджи «Таир ве Мурат», Сеитумер Якъуб Зекки «Анифе битай», Риза Фазыл «Гуль ягъмуры», Джемиль Сарычев «Эки корюшюв», Эскендер Фазыл «Адсыз танышлар», Мамбет Алиев «Явлукъ». **Дженктен сонъки девир эдебиятында шириет жанрынынъ илерилюви. Онынъ эсас хусусиетлери.** Шириетте халкъ омюринен багълы истисал, турмуш, севги, озъ-ара мунасебетлер, достлукъ мевзуларынынъ тасвир олунувы. Дигер къардаш халкъларнынъ шириетинен озъара алякъанынъ къуветленюви шириетимизнинъ белли дереджеде инкишафына ярдымы. Бу джеэттен мевзу даиресининъ кенишленмеси, зенгинлешмеси, жанр шекиллерининъ зенгинлешюви, халкънынъ яратыджылыкъ эмеги, сабыкъ аскерлернинъ тынч эмегининъ шерефленюви. Эшреф Шемъи-заде: «Секизликлер», «Озбекистан балладасы», Абдуреим Алтынълы «Буюр къатмер кобетеге», «Эбедий алев», Решид Мурад «Бекташ» /поэма/, Черкез-Али «Гулистан» /поэма/, Эшреф Ибраим "Гогерджин" /масал/, Риза Фазыл "Акъай олсанъ, чыкъ къаршыма" /баллада/, Джемиль Сарычев "Ах, бу ана юреги" /эфсане/.

Qırımtatar edebiyatı tarihinde cenkten soñki devirde küçük nesir janrı publitsistikaniñ yeri ve emiyeti. "Yedi yıllıqnı yaraticılar" oçerkler kitabı, "Oktâbr èlunen", "Baar ezgileri" cıyıntıqlarındaki oçerkler esasında sovet adamlarınıñ tıñç emegi, ömür tarzı, kollektivniñ insañğa tesiri, maneviy terbiyelev hususunda qayğıruvı, qardaş halqlarınıñ dostluğı mevzularınıñ tasvir olunuvı. Cenkte iştirak etken karamanlar ayatınıñ aks ettirilüvi, olarda faktlarınñ emiyeti. Oçerklerde qırım tabiat manzalarınıñ tasvir olunuvınıñ sebepleri, Qaramanlarınıñ şahsiy ömürindeki vakialarınıñ aydınlatıluvınen halkımıznıñ kelip-çıqması ve keçmişi akkında fikir bildirüv. Qırımtatar edebiyatı tarihinde nesir janrınıñ ilerilevi ve esas hususiyetleri. Nesir janrında küçük ikâye, povest yazuvğa intıluvlarınıñ esas sebepleri. Bu janrlarınıñ esas hususiyetleri. Olardaki mevzu tarlıgınıñ

sebepleri, mündericelerniñ tekrarlanuvınıñ uyğunsızlıqları. Olarda devirniñ karakterli hususiyetlerniñ aks olunuvları, eserlerniñ ğayeviy-bediy dereceleri, edebiy karamanniñ estetik dünyabaqışlarınıñ uyğunsızlıqları, aydın obrazlarını yaratuvğa intıluv, halqımızniñ tarihını kösterüv, edebiyatniñ esas vazifesi kibi meselelerniñ al etüv èlları. "Oktâbr yelunen": Abdulla Dermenci "Tair ve Murat", Seitümer Yakub Zekki "Anife bitay", Riza Fazıl "Gül yağmırı", Cemil Sarıçev "Eki körüşüv", Eskender Fazıl "Adsız tanışlar", Mambet Aliyev "Yavluq". Cenkten soñki devir edebiyatında şiiriyet janrınıñ ilerilüvi. Onıñ esas hususiyetleri. Şiiriyette halq ömürinen bağlı istisal, turmuş, sevgi, öz-ara munasebetler, dostluq mevzularınıñ tasvir olunuvı. Diger kardaş halqlarnıñ şiiriyetinen özara alâqanıñ quvetlenüvi şiiriyetimizniñ belli derecede inkişafına yardımı. Bu ceetten mevzu dairesiniñ kenişlenmesi, zenginleşmesi, janr şekilleriniñ zenginleşüvi, halqnıñ yaratıcılık emegi, sabıq askerlerniñ tınç emeginiñ şereflenüvi. Eşref Şemi-zade: "Sekizlikler", "Özbekistan balladası", Abdureim Altınlı "Buyur katmer köbetege", "Ebediy alev", Reşid Murad "Bektaş" /poema/, Çerkez-Ali "Gülistan" /poema/, Eşref İbraim "Göğercin" /masal/, Riza Fazıl "Aqay olsañ, çıq qarşıma" /ballada/, Cemil Sarıçev "Ah, bu ana yüregi" /efsane/.

**Къырымтатар эдебияты тарихында 1960-70-нджи сенелер эдебиятынынъ илерлеви ве хусусиетлери. Жанр, мевзу, гъае, мундеридже даиресининъ кенишлиги.** Очерк жанрында инсан омюрининъ тарифленилюви, Озьбекистандаки енишлернинъ, эмек къараманларынынъ аяты ве ички омюрнинъ акс олунувы. Фактларгъа тенкъидий козьнен янашув меселеси, проблемаларнынъ чезилювинде пейда олгъан янъылыкълар. Янъы адларнынъ (Айдер Осман, Урие Эдемова, Эрвин Умеров, Риза Фазыл, Эмиль Амит, Сафтер Нагаев, Аблязиз Велиев, Рустем Алиев) пейда олувы ве эдебиятнынъ янъы фикирлернен зенгинлешюви. Эмекдарларнынъ психологик портретлерининъ яратылув усуллары. Актуаль мевзуда яратылгъан реалистик повесть ве романларнынъ хусусиетлери. Несир жанрынынъ ири шекили – романларнынъ пейда олувы эдебиятымызнынъ черчивеси бир дередже да кенишлегенини бильдирюви. Оларда эмек мевзусы етекчи мевзу олувы. Эсерлернинъ маневий джеэттен зенгин, озь деврининъ терен ве сыкъ суретте тасвир олунув ёллары. Оларда ахлякъ, этик проблемаларнынъ акс олунувы. Раим Тынчеров «Баарь танъында», Ш. Алядин «Теселли», Черкез Али «Догъмушлар» повестьлери, Ш. Алядиннинъ «Эгер севсенъ» (1969), «Рузгьрдан саллангъан фенерлер», Юсуф Болат «Саф юреклер» (1962), «Анифе» (1969), Решид Мурад «Дагълар сонатасы» (1968), Сеит-Умер Эмин «Ираде дерьясы» (1971), Черкез-Али «Сабалар къучагъында».

Qırımtatar edebiyatı tarihinde 1960-70-nci seneler edebiyatınıñ ilerlevi ve

hususiyetleri. Janr, mevzu, ğaye, munderice dairesiniñ kenışligi. Oçerk janrında insan ömüriniñ tariflenilüvi, Özbekistandaki yenişlerniñ, emek qaramanlarınıñ ayatı ve içki ömürniñ aks olunuvi. Faktlarğa tenqidiy köznen yanaşuv meselesi, problemalarınıñ çezilüvinde peyda ölğan yañılıklar. Yañı adlarınıñ (Ayder Osman, Üriye Edemova, Ervin Ümerov, Riza Fazıl, Emil Amit, Safter Nagayev, Ablâziz Veliev, Rustem Aliyev) peyda oluvı ve edebiyatnıñ yañı fikirlernen zenginleşüvi. Emekdarlarınıñ psihologik portretleriniñ yaratıluv usulları. Aktual mevzuda yaratılğan realistik povest ve romanlarınıñ hususiyetleri. Nesir janrınıñ iri şekili – romanlarınıñ peyda oluvı edebiyatımıznıñ çerçivesi bir derece da kenışlegenini bildirüvi. Olarda emek mevzusu yetekçi mevzu oluvı. Eserlerniñ maneviy ceetten zengin, öz devriniñ teren ve sık sürette tasvir olunuv  lları. Olarda ahl q, etik problemalarınıñ aks olunuvi. Raim Tınçerov "Baar tañında", Ş. Al din "Teselli", Çerkez Ali "Doğmuşlar" povestleri, Ş. Al dinniñ "Eger sevseñ" (1969), "Ruzg rdan sallanğan fenerler", Yusuf Bolat "Saf y rekl r" (1962), "Anife" (1969), Reşid Murad "Daglar sonatası" (1968), Seit- mer Emin " rade deryası" (1971), Çerkez-Ali "Sabalar quçağında".

**Земаневий эдебиятта роман жанрынынъ шекилленюви.** Эдебитымызда роман жанрынынъ пейда олувы Исмаил Гаспралынынъ адынен бағла олувы. Эдиплернинъ роман жанырна мураджат этювдерининъ адий дидактик ве педагогик тарызда макъале ве очерклер язувларында башланувы. Инк лябтан сонъ иджат эткен Умер Ипчи, Джафер Г ф р, Джемиль Сейдамет киби языджыларнынъ янғы девирде, янғы мундередже, янғы к раман образларыны яратып, эдебиятнынъ илерилевине иссе к ошып, миллий реалистик несирге темиль к юювлары. Дженктен сонъки девирде ишчи сыныфынынъ аяты, девирнинъ инсан аятына тесири, муим ичтимаии меселелер, мевзуларнынъ ачылып белирюви. **Шамиль Алядиннинъ дженктен сонъки девир к ырымтатар эдебиятына к ошк ан иссеси.** Яратыджылыгынынъ эсас чизги ве хусусиетлери. Онынъ повестьлерининъ мевзу, г аеси, мундериджеси, языджынынъ несирге кечювининъ айры бир аспектлери ве себеплери. Дигер к ырымтатар языджы ве шаирлеринде онынъ яратыджылыгыны айырг ан чизгилер. Аяттадики кучюк адиселерни умумийлештирип буюк бир вак иа д реджесине еткизюви. Лирик элементлернен зенгинлештирюви, инк лябий денишмелернинъ муимлигини так дирлеви.

«Теселли» повести психологик тарзда язылган бир эсер оларакъ. Тар к оранта драмасындан келип чыкык ан буюк мак сат, муим мундеридженинъ акс олунувы. Фикрет ве Рустем образына инсаннынъ аят  лунынъ бельгиленювинде ичтимаии муит тесири кос терилюви. Совет акимieti йылларында халк ымызнынъ омюриндеки бутюн ян арув эснасы, девир тесири алтында койлюлер ве ишчилер арасындяки фарк нынъ эксилюви ве як ынлашувы инк лябий арекетлернен бағлы оларакъ акс эттирилюви, Повестте миллий

шараит эпизодларынынъ къуветлендирип косътерилюви. Рустем образы санайы ичтисалына пишкинлешкен, кемалатлы ишчи образыдыр. Салядин образы, языджынынъ бабасынынъ прототипы. Тензиле, Сейяре, Гуляра образлары къырымтатар къадын-къызларынынъ миллий чизгилерини акс эттирген образлар. "Чауш огълу" повести – эдебиятымызда мевзу джеэтинден бир янъылыкъ. Тар психологик рухта язылгъан эсерде дженкнинъ акъибетини айдынлатылув. "Фуртуна тынгъан сонъ" повестинде психологик тасвир усулы. Эсерде "джемиети ве инсан такъдири", "джемиет ве шахсиет" киби мевзуларнынъ девир талабы иле айдынлатувы. Инсаннынъ омюрюнде севги, инсанлар арасындаки темиз, пак дуйгъу эр шейден устюн олгъаныны шерефленюви. Джевад Эмир-Саленинъ образында дженклерни кечип къарсамбаларда пишкенлешкен къырымтатар характерининъ косътерилюви.

**Шамиль Алядиннинъ романларында мевзу, гъае ве проблематика меселелери.** «Рузгъардан саллангъан фенерлер» (1969) романы земаневий аят маиетиндеки инсаннынъ кемалаты осюви акъкъында роман. Эсерде яшлыкънынъ тербиесинде уйкен несильнинъ месулиети меселеси ортагъа къоюлувы ве эдебиятымызда къараманларнынъ янъы типини яратув имкяны. Романда шахыс ве джемиет, шахыс ве кутъле, ёлбашчы арасындаки мунасебетлернинъ, дюньябакъышларнынъ чезилюви. Романда инсанларнынъ ичтимаий арекетте тасвирленильмеси.

**Шамиль Алядиннинъ «Чорачыкълар» (1984) эссесинде** къырымтатар халкъынынъ аятыны тасвирлеген левхаларнынъ къыймети ве ери. Несиллер арасындаки багънынъ джемиетнинъ ве миллетнинъ яшайыш тарзы ве къанунлары эсасында айдынлатылувы.

**Шамиль Алядиннинъ "Иблисининъ зияфетине давет" повестинде** аятий меселелернинъ кениш даиреде акс эттирилюви, 20-нджи сенелерде укюм сюръген феодалларгъа реакция ве хурафатнынъ устю ачылувы, халкънынъ илимге, фенге ынтылувынынъ тасвир олунувы. Маарифчилернинъ хъызметлерини айдынлатув. Эсернинъ негизини синъдирилъген муим фикирлернинъ беяны, Яхъя Наджи Байбуртлы, Нусрет Ильмий, Ибраим Къараманов, Сеит-Ахмет Челеби, Аблямит Шейх-заде, Сеит Умер Тарахчы, Усеин Балич, Эмир Али Къайышев, Таир Бурнаш киби образларда айдынлатувы ве портрет дереджесине косътерилюви. Исмаил Гаспралы ве Усеин Шамиль Токътаргъазы арасындаки мунасебетлернинъ ички монолог ве диалоглар вастасы иле айдынлатылувы. "Иблисининъ зияфетине давет" повестине публицистика ве тарихий вакъиаларнынъ арды-сыралыгъынынъ эмиети. Публицистика ве тарихий вакъиаларнынъ тасвир олунувында уйгъунсызлыгъынынъ пейда эткен моментлери.

**Шамиль Алядиннинъ язылып битирилъмеген «Тугъай -бей» (1998) тарихий романында** вакъиаларнынъ айдынлатув даиреси. Тугъай-бейнинъ образына даир ишленильген тарихий весикъаларнынъ эмиети.

**Юсуф Болатнынъ дженктен сонъки девир къырымтатар эдебиятына къошкъан иссеси.**

**Яратыджылыгъынынъ эсас чизгилери.** Юсуф Болатнынъ "Алим" романы – тарихы-романтик усулынен язылгъан романдыр. Романда янъы ахлякъ, янъы анъанелер икяе эскилик ве кениш уялымтылары арасындаки амансыз курешнинъ тасвир олунувы, Романда миллий характерининъ шекилленювинде

хызмет эткен маддий шараитнинг косьтерилуви. Эсерде козьге чарпкъан эксикликлер. Эсернинг биринджи кысымында халкъымызга хас миллий чизгилернинг бедий усталыкнен косьтерилуви. "Алим" романы – эдебиятымызда муим бир васталарыдыр. Алим образнын айдынлатылувында менфий ве мусбет тарафларынын талили. **Ю. Болатнын «Анифе»** романында схематизм, натурализмге ёл берилуви. Озьбекистанда нефть оджакларында памукъчылыкта кырымтатарларнын япкъан хызметлеринин реалистик тасвир этилуви. «Анифе» (1969) – памукъчылык акъкында язылган ильк романдыр. Романларынын лейтмотивы. Натурализмге берильген саифелер. Романда юмор элементлеринин эмиети, эсасландырылмаган зыддиетлернин акс олунувы. «Анифе» образы – адий кырымтатар кьадын-кызы образынын тимсалидир. Бу образнын айдынлатылувында пейда олган уйгунсызлыкларнын эсернинг мундериждесине тесири. Эсернинг композицион уйгунсызлыклары. **«Сонъки гедже» (1977) комедиясында** иштиракчи шахысларнын табият чизгилернин сой ады вастасы иле айдынлатылувы. Халкъ агъыз яратыджылыгынын зенгин нумюнелеринен файдаланув усталыгы. **«Табиятым ойле» икяелер джыйынтыгында** характерлер ве образларнын тасвир олунувында юморнын тесирли тарафы. О девирдеки генчликнинг симасында медений денъишювлернинг тариф олунувы. **Раим Тынчеровнын дженктен сонъки девирдеки иджадий фаалиети.** Р.Тынчеров – журналист, очеркист, терджиман. «Япракът нур ойнаганда» (1968) икяелери, «Черик асыр сонъ» (1968) повести. Тынчеров – несирджи. Онын эсерлеринде ахляк мевзулары. Уфакъ бир левхадан терен мана чыкъарув усталыгы. «Черик асыр сонъ» эсери – терен психологик ве фельсефий услубинде язылган эсер.

Zemaneviy edebiyatta roman janrınıñ şekillenüvi. Edebitımızda roman janrınıñ peyda oluvı İsmail Gaspralınıñ adinen bagla oluvı. Ediplerniñ roman janırna muracat etüvderiniñ adiy didaktik ve pedagogik tarzda makale ve oçerkler yazuvlarında başlanuvı. İnqılâbtan soñ icat etken Ümer İpçi, Cafer Ğafar, Cemil Seydamet kibi yazıcılarınñ yañı devirde, yañı münderece, yañı qaraman obrazlarını yaratıp, edebiyatnıñ ilerilevine isse qoşıp, milliy realistik nesirge temel koyuvları. Cenkten soñki devirde işçi sınıfınıñ ayatı, devirniñ insan ayatına tesiri, müim içtimai meseleler, mevzularnıñ açılıp belirüvi. Şamil Alâdinniñ cenkten soñki devir qırımtatar edebiyatına qoşqan issesi. Yaraticılığınıñ esas çizgi ve hususiyetleri. Onıñ povestleriniñ mevzu, gayesi, mündericesi, yazıcınıñ nesirge keçüviniñ ayrı bir aspektleri ve sebepleri. Diger qırımtatar yazıcı ve şairlerinde onıñ yaraticılığını ayırğan çizgiler. Ayattadaki küçük adiselerni umumiyleştirip büyük bir vaqia derecesine yetkizüvi. Lirik elementlennen zenginleştirüvi, inkilâbiy denişmelerniñ müimligini taqdirlevi. "Teselli" povesti psikologik

tarzda yazılğan bir eser olaraq. Tar koranta dramasında kelip çıkıqan büyük maksat, müim mündericeniñ aks olunuvı. Fikret ve Rustem obrazına insanıñ ayat  lunıñ belgilen vinde i timaii m it tesiri k steril vi. Sovet akimiyeti yıllarında halkımıznıñ  m rindeki b t n ya aruv esnası, devir tesiri altında k yl ler ve i  iler arasınd ki farknıñ eksil vi ve yaqınlaşuvı inqil biy areketl ren ba lı olaraq aks ettiril vi, Povestte milliy  arait epizodlarınıñ quvetlendirip k steril vi. Rustem obrazı sanayı i tisalına pi kinleşken, kemalatlı i  i obrazıdır. Sal din obrazı, yazıcınıñ babasınıñ prototipı. Tenzile, Seyyare, Gul ra obrazları qırımtatar kadın-qızlarınıñ milliy  izgilerini aks ettiren obrazlar. " au  o lu" povesti – edebiyatımızda mevzu ceetinden bir ya ılık. Tar psikologik ruhta yazılğan eserde cenknıñ aqibetini aydınlatıl v. "Furtuna tı an so " povestinde psikologik tasvir usulı. Eserde "cemiyeti ve insan taqdiri", "cemiyet ve  ahsiyet" kibi mevzularnıñ devir talabı ile aydınlatuvı. İnsanıñ  m r nde sevgi, insanlar arasındaki temiz, pak duy u er  eyden  st n ol anını  ereflen vi. Cevad Emir-Saleniñ obrazında cenkl ni ke ip karsambalarda pi kenleşken qırımtatar karakteriniñ k steril vi.  amil Al dinniñ romanlarında mevzu,  aye ve problematika meseleleri. "Ruz ardan sallan an fenerler" (1969) romanı zemaneyiy ayat maiyetindeki insanıñ kemalatı  s vi aqqında roman. Eserde ya lıqnıñ terbiyesinde  yken nesilniñ mes lieti meselesi orta a koyuluvı ve edebiyatımızda karamanların ya ı tipini yaratuv imk nı. Romanda  ahıs ve cemiyet,  ahıs ve k tle,  lb  ı arasındaki munasebetlerniñ, d nyabakı ların  ezil vi. Romanda insanların i timaiy arekette tasvirlenilmesi.  amil Al dinniñ " ora ıqlar" (1984) essesinde qırımtatar halqınıñ ayatını tasvirlegen levhaların qıymeti ve yeri. Nesiller arasındaki ba nıñ cemiyetniñ ve milletniñ ya ayı  tarzı ve qanunları esasında aydınlatıl vı.  amil Al dinniñ " blisniñ ziyafetine davet" povestinde ayatiy meselelerniñ kenı  dairede aks ettiril vi, 20-nci senelerde  k m s r en feodallar a reaksiya ve hurafatnıñ  st  a ıl vı, halqnıñ ilimge, fenge intil viniñ tasvir olunuvı. Maarif il rniñ hizmetlerini aydınlatuv. Eserniñ negizini si indiril en m im fikirlerniñ beyanı, Yahya Naci Bayburtlı, Nusret İlmiy, İbraim Qaramanov, Seit-Ahmet  elebi, Abl mit  eyh-zade, Seit  mer Tarah ı,  sein Bali , Emir Ali Qayı ev, Tair Burna  kibi obrazlarda aydınlatuvı ve portret derecesine k steril vi. İsmail Gaspralı ve  sein  amil Toktar azı arasındaki munasebetlerniñ i ki monolog ve dialoglar vastası ile aydınlatıl vı. " blisniñ ziyafetine davet" povestine publitsistika ve tarihiy vaqialarnıñ ardı-sıralı nıñ emiyeti. Publitsistika ve tarihiy vaqialarnıñ tasvir olunuvında uy unsızlı nıñ peyda etken momentleri.

Şamil Alâdinniñ yazılıp bitirilmegen "Tuğay -bey" (1998) tarihiy romanında vaqialarnıñ aydınlatuv dairesi. Tuğay-beyniñ obrazına dair işlenilgen tarihiy vesiqalarnıñ emiyeti. Yusuf Bolatnıñ cenkten soñki devir qırımtatar edebiyatına qoşqan issesi. Yaratıcılığınıñ esas çizgileri. Yusuf Bolatnıñ "Alim" romanı – tarihi-romantik usulinen yazılğan romandır. Romanda yañı ahlâq, yañı ananeler ikâye eskilik ve keniş ualımtıları arasındaki amansız küreşniñ tasvir olunuvı, Romanda milliy karakteriniñ şekillenüvinde hizmet etken maddiy şaraitniñ kösterilüvi. Eserde közge çarpqan eksiklikler. Eserniñ birinci qısımında halqımızğa has milliy çizgilerniñ bediyy ustalıknen kösterilüvi. "Alim" romanı – edebiyatımızda müim bir vastalarıdır. Alim obrazniñ aydınlatıluvında menfiy ve müsbet taraflarınıñ talili. Yu. Bolatnıñ "Anife" romanında shematizm, naturalizmge èl berilüvi. Özbekistanda neft ocaqlarında pamuqçılıqta qırımtatarlarnıñ yapqan hizmetleriniñ realistik tasvir etilüvi. "Anife" (1969) – pamuqçılıq aqkında yazılğan ilk romandır. Romanlarınıñ leytmotivı. Naturalizmge berilgen saifeler. Romanda yumor elementleriniñ emiyeti, esaslandırılmağan zıddiyetlerniñ aks olunuvı. "Anife" obrazı – adiy qırımtatar kadın-qızı obrazınıñ timsalidir. Bu obrazniñ aydınlatıluvında peyda olğan üyğunsızlıqlarnıñ eserniñ mündericesine tesiri. Eserniñ kompozitsion uyğunsızlıqları. "Soñki gece" (1977) komediâsında iştirakçı şahıslarnıñ tabiat çizgilerniñ soy adı vastası ile aydınlatıluvı. Halq ağız yaratıcılığınıñ zengin nümünelerinen faydalanuv ustalıǵı. "Tabiatım öyle" ikâyeler cıyıntıǵında karakterler ve obrazlarnıñ tasvir olunuvında yumornıñ tesirli tarafı. O devirdeki gençlikniñ simasında medeniy deñişüvlerniñ tarif olunuvı. Raim Tınçerovniñ cenkten soñki devirdeki icadiy faaliyeti. R. Tınçerov – jurnalist, oçerkist, terciman. "Yapraqta nur oynağanda" (1968) ikâyeleri, "Çerik asır soñ" (1968) povesti. Tınçerov – nesirci. Onıñ eserlerinde ahlâk mevzuları. Ufak bir levhadan teren mana çıkaruv ustalıǵı. "Çerik asır soñ" eseri – teren psikologik ve felsefiy üslubinde yazılğan eser.

**Къырымтатар эдебияты тарихында 80-нджи сенелер эдебиятынынъ муим хусусиетлери. Роман жанрынынъ инкишафы.** «Йылдыз» меджмуасынынъ, «Ленин байрагъы» газетасынынъ бу саада фааллиги. Э. Амитнинъ «Буюк арзунен», «Сыгъын чокърагъы», Э. Умеровнынъ «Умют» повести, «Янъгызлыкъ», «Рухсет», «Къара поездлар», Джевдет Аметовнынъ «Такъдир дёнюмлери», «Достлукънынъ сонъу душманлыкънен битти», Черкез-Алининъ «Отъмекнинъ къадири» эсерлерини бирлештирген мевзу ве гъаелернинъ айдынлатылувы. Ширий жанрында пейда олгъан «алтын булутчыкълар»нынъ: Шерьян Алиевнинъ «Копюрлерни кечкенде», Ю. Къандымнынъ «Орманлар

шувулдай» эсерлеринде акъикъат сесининъ къувети. **Р.Халиднынъ «Пешраф романы» – халкъымызнынъ такъдирини акс эткен эсердир.** Къырымтатар антологиясы саасында япылгъан хызметлернинъ эмиети. **Черкез-Алининъ яратыджылыгъы.** «Джумертлик» романы – кой ходжалыгъыны тасвир эткен романдыр. Мемедемин къартнынъ хатыра дефтерининъ эсерге кирсетелювининъ эмиети. Романда истисал меселелеринен бир сырада ичтимаий ве ахлякый меселелернинъ айлынлатылувы. Эсас къарамангъа алякъасы олмагъан вакъиаларнынъ икяе этилювининъ менфий тарафы. Эсерде къаракъалпакъ ибарелерининъ къарардан зияде къулланылувы. Черкез-Алининъ «**Афат**» ширий повестинде девирге хас чизгилернинъ янъгъырав дереджеси. Ватангъа, халкъкъа севги мевзусынынъ шириетте кениш суретте айдынлатылувы. Эсерде реалистик тасвирнинъ бедиятлик дереджеси. **1980-нджи сенелер романджылыгъында Эмиль Амитнинъ «Ишанч» (1984), Рустем Алининъ «Бурулышта» (1989), Ибраим Пашининъ «Узюльген зынджыр» (1989), «Джанлы нишан» романларынен къошкъан исселерининъ къыймети.** Къуруджылыкъ ве тыббийет саасында хызмет эткен генч мутехассысларнынъ аятынынъ тасвир олунувы. Акъикъатнынъ ялан узеринден, яхшылыкънынъ яманлыкъ узеринден гъалебе къазанувы - эсернинъ эсас лейтмотивдир. **Шириетте пейда олгъан «алтын булутчыкълар»нынъ иджады.** Бу ширий эсерлерде янъы сёз айтылууда риториканынъ тесири ве эмиети. Кечмиш саифелернинъ айдынлатув усталыкълары. Тасвир олунув ёлларынынъ менфий ве мусбет тарафлары. Фельсефий фикирнинъ беян этилюви. **Шакир Селимнинъ шиирлери ве гъазеллери: «Пек гузель адет», «Чыкъ тамчылары», «Зынджырлы медресе», «Сени унутмагъан Ватанынъ олсун», «Эй, гоньюль!», «Ким экен о?»** Къырымтатар шириетинде анъаневийлик меселеси. Авдет девир шириетинде «татарлыкъ» проблематикасынынъ тасвир олунувы. **Шерьян Алининъ «Къальплер тёрюнде» шири, «Къанлы алмалар» эфсанеси, «Ренклер тили» поэмасы.** Поэмада котерильген меселелернинъ анъаневийлиги ве оларнынъ янъылыкъ джеэтлири. **Иса Абдураманнынъ «Бааръде кельген къыш» поэмасы, «Такъдир», «Ана тилим», «Терек акъкъында баллада» шиирлеринде** миллий анъ, миллий характер яратув эснасында муэллифнинъ къошкъан иссеси. **Юнус Къандымнынъ «Ватаным», «Къарталдан огрен», «Фельсефенинъ адий сою» шиирлери, «Орман шувулдай» поэмасы.** Ю.Къандымнынъ лирикасында инсан аятынынъ бирден-бир таянчы олгъан маъневий къадретлер, хусусан ахлякъ ве акъикъат акъкъында тесирли фикирлер, шаирнинъ аят фельсефеси.

Qırımtatar edebiyatı tarihinde 80-nci seneler edebiyatının müim hususiyetleri. Roman janrının inkişafı. "Yıldız" mecmuasının, "Lenin bayrağı" gazetasının bu saada faallığı. E. Amitniñ "Büyük arzunen", "Sığın çoqrağı", E. Ümerovniñ "Ümüt" povesti, "Yañızlıq", "Ruhset", "Qara poyezdlar", Cevdet Ametovniñ "Taqqir dènümleri", "Dostluqnıñ soñu duşmanlıqnen bitti", Çerkez-Aliniñ "Ötmekniñ qadiri" eserlerini birleştiren mevzu ve ğayelerniñ aydınlatılıvı. Şiiriy janrında peyda olğan "altın bulutçıklar"nıñ: Şeryan Aliyevniñ "Köpürlerni keçkende", Yu. Qandımniñ

"Ormanlar şuvulday" eserlerinde akikat sesiniñ quveti. R.Halidniñ "Peşraf romanı" – halqımızniñ taqdirini aks etken eserdir. Qırımtatar antologiyası saasında yapılgan hizmetlerniñ emiyeti. Çerkez-Aliniñ yaratıcılığı. "Cümertlik" romanı – köy hocalığını tasvir etken romandır. Memedemin qartnıñ hatıra defteriniñ eserge kirsetelüviniñ emiyeti. Romanda istisal meselelerinen bir sırada içtimaiy ve ahlâkiy meselelerniñ ayınladıluvı. Esas qaramaŋğa alâqası olmağan vaqialarnıñ ikâye etilüviniñ menfiy tarafı. Eserde qaraqalpak ibareleriniñ karardan ziyade qullanıluvı. Çerkez-Aliniñ "Afat" şiiriy povestinde devirge has çizgilerniñ yañğırav derecesi. Vatanğa, halqqa sevgi mevzusınıñ şiiriyette keniş sürette aydınlatıluvı. Eserde realistik tasvirniñ bediyetlik derecesi. 1980-nci seneler romancılığında Emil Amitniñ "İşanç" (1984), Rustem Aliniñ "Burulışta" (1989), İbrahim Paşiniñ "Üzülgen zıncır" (1989), "Canlı nişan" romanlarinen qoşqan isseleriniñ qıymeti. Qurucılıq ve tibbiyet saasında hizmet etken genç mütehassıslarnıñ ayatınıñ tasvir olunuvı. Aqikatnıñ yalan üzerinden, yahşılıqnıñ yamanlık üzerinden galebe qazanuvı - eserniñ esas leytmotividir. Şiiriyette peyda olğan "altın bulutçıqlar"nıñ icadı. Bu şiiriy eserlerde yañı sèz ayıluvda ritorikanıñ tesiri ve emiyeti. Keçmiş saifeleriniñ aydınlatuv ustalıqları. Tasvir olunuv èllarınıñ menfiy ve müsbet tarafları. Felsefiy fikirniñ beyan etilüvi. Şakir Selimniñ şiirleri ve ğazelleri: "Pek güzel adet", "Çıq tamçıları", "Zıncırlı medrese", "Seni unutmağan Vatanıñ olsun", "Ey, göñül!", "Kim eken o?" Qırımtatar şiiriyetinde añaneviylik meselesi. Avdet devir şiiriyetinde "tatarlıq" problematikasınıñ tasvir olunuvı. Şeryan Aliniñ "Qalpler tèründe" şiiri, "Qanlı almalar" efsanesi, "Renkler tili" poeması. Poemada köterilgen meselelerniñ añaneviyliği ve olarnıñ yañılıq ceetleri. İsa Abduramannıñ "Baarde kelgen qış" poeması, "Taqdir", "Ana tilim", "Terek aqqında ballada" şiirlerinde milliy añ, milliy karakter yaratuv esnasında müellifniñ qoşqan issesi. Yunus Qandımnıñ "Vatanım", "Qartaldan öğren", "Felsefeniñ adiy soyu" şiirleri, "Orman şuvulday" poeması. Yu.Qandımnıñ lirikasında insan ayatınıñ birden-bir tayançı olğan maneviy qadriyetler, hususan ahlâq ve aqiqat aqqında tesirli fikirler, şairniñ ayat felsefesi.

**1990-нджи сенелерде кырымтатар эдебиятына эм несир, эм де шириет жанрында иссе кышкыан генчлернинъ яратыджылыгына бир назар. Черкез-Али «Хатыра кошеси» (1990) весикъалы повестинде тарихий кечмишке аит меселелернинъ такъдим олунув ёллары. Эсернинъ жанр джеэтиндентакъдим олунувынынъ чезилюви. 1990-нджы сенелер шириетиндеки янъылыкълар. Балалар ичюн язылгъан эсерлернинъ тербиевий эмиети ве психологик тасвирининъ усталыгы.** Айше Кокиева, Наджие Аметова, Эмине Асанова, Юнус Къандым, Решид Мемишнинъ балаларгъа багъышлангъан ве меджмуа саифелеринде дердж олунгъан эсерлеринде бала психологиясынынъ тасвир олунувы. Айше Кокиева: "Эмине ве Эльмаз", "Сакиненинъ кылыкълары", "Расим - рессам", "Мусафир",

"Юкьуджы аюв", "Кьокъла", «Талийим меним» (шиирий джыйынтыкъ). Решид Мемиш: "Филь", "Арслан», «Тильки»', "Кирпи", "Аюв", "Йылан". Юнус Къандым; «Кучелек», "Аювчыкъ", "Язмагъа огренемиз". **Айдер Османнынъ яратыджылыгы. Онынъ 70-80-90-нджы сенелердеки иджадынынъ муим хусусиетлери.**

Айдер Османнынъ эсерлеринде бедий араштырувнынъ кемалаты. Къараманларнынъ психологиясы ачып берюв ёллары. «Тутушув», «Меним достум Эрдан агъа», "Такъдир" повестлерининъ мевзу ве тасвир услуби, инсан такъдирининъ фаджиасы, "Тутушув"да - Юсуф бала, Ниметулла, Азизе, ""Эрдан агъада" – Эрдан, Зухра, «Такъыр»да – Адавие киби унутылмайджакъ образларнынъ галереясынынъ яратылувы. «Саба ола, хайыр ола» повести – сюрдюнюлик йылларында къадын-къызларымызнынъ фаджиалы омюрлерини тасвирлеген эсер. **Земаневий эдебиятнынъ 1990- 2009 сенелеринде пейда олгъан проблемаларынынъ талили, бу девирде яратылгъан эдебиятнынъ (несир, шириет, тенкъит, бала эдебияты, публицистика, ссасында) муим хусусиетлери.** Айдер Османнынъ «Тюшюнджелер ве уютултер», «Гъурбетте догъгъан эдебият огей дегиль!», "Мераба, Къырым», "Биз озъ Ватанымыздамыз!" кириш макъалелеринде 90-нджы сенелерде пейда олгъан эдебиятнынъ талили. Оларда тенкъидий фикир бильдирювнинъ фельсефийлиги. **Эрвин Умеров. «Афат» (1992) драма, «Йырла, эвим!» (1998) комедия.** Пьесаларнынъ тарихий-фельсефий концепциясы, сюжети, композициясы ве эсас къараманлары. Халкъ характерининъ косьтерюв ёллары. **Рустем Муедин. «Хайырсыз сюрпиз» (1998) пьеса «Эв алма, къомшу ал» (2003) комедия, «Намус бербат олгъанда» (2002) повесть.** Психологик тасвир усулынынъ санъаткяр ичюн эсас тедекъикъ объектине чевирилюви. Халкъ векиллерининъ дуйгъу-фикирлери ички монологларда, деталлерде акс олунувы. **Урие Эдемова. «Айдын геджеде» романында инсан ве тарих, инсан ве онынъ джемиетте туткъан ери, маневий-ахлякъий кемалаты меселелери. Таир Халиловнынъ «Юкъусыз геджелер» (2001) икяесинде, «Тутып алынгъан Ватан» повестинде миллий характер меселесининъ такъдим олунув ёллары ве усуллары, бала ве буюклернинъ рухийет дюньясынынъ тасвири. Идрис Асанин. «Омюр», «Чокъракъ ве денъиз», «Къырым», «Аят мердивени» (2004) шиирлеринде фикир, арзу-хаялларнынъ беян олунувы. Шиирлернинъ тербиевий эмиети. Эсерлерде психологик тасвирнинъ усталыгы. Иса Абдураман. «Къоба» (пьеса), «Тамыр» (шиирлер джыйынтыгы).** Пьесада девирге хас чизгилернинъ янгъгырав дереджеси. И. Абдураманнынъ шиириетинде бедий араштырув васталарынынъ чешитлиги. Лирик къараманнынъ симасы. **Ш.Селимнинъ «Къырымнаме», «Багъышлав» дестанларында жанр ве услубий хусусиетлерининъ такъдими. Дестанларнынъ проблематикасы. Нузет Умеровнынъ «Бейбарс» эсеринде тарихий кечмишке аит меселелернинъ такъдим олунув ёллары. Аятий акъикъат ве иджадий уйдурма киби меселелернинъ эсерде косьтерилюви. 1970-2000-нджы сенелерде къырымтатар эдебиятында тенкъиднинъ илерилемеси.** Белли бир эсер акъкъында тенкъидий фикир бильдирювнинъ субъективлигининъ себеплери. Тенкъидий фикир бильдирювде тенкъидчининъ бильги даиресининъ эмиети.

Абдулла балич "Юсуф Болат", эдебий портрет. Джемиль Сейдамет "Абдулла Дерменджи", "Ыргъат Къадыр", Зиядин Джавтобелли "Эдебият севдавлары", Матякъуб Къошджанов "Шамиль Алядин", Эшреф Шемъи-заде "Омюр ве яратыджылык", "Халкъ хызметинде", Шамиль Алядин "Юксек хызмет", "Ер делиджилер, Айдер Осман "Осюр басмакълары", Сафтер Нагаев "Йылнамедеки излер", "Яшлыкыкъа хас дуйгъунен", Сафтер Нагаев ве Риза Фазыл "Къырымтатар эдебияты тарихына бир назар", Иса Абдураман «Несиримизге бир назар», Шеръян-Али «Эскизлерден акъыкий эсерлерге», Исмаил Асан огълу Керим «Бедий сёзюмизнинъ эврими», Айше Кокиева «Кусьмедим, акъыкъат, йырладым сени...», Ф.Сеферова «Ахлякъ ве ахлякий идеал акъкъында фикирлер», «Къырымтатар несирджилигининъ этик идеаллары (XX асыр 60-80 сенелер)», Шевкет Юнусов «Несир ве эдебий шекиль». Тенкъидий маълалерде девир талабы иле язылгъан эсерлернинъ девир талабы иле айтылгъан фикирлернинъ субъектив ве объектив тарафлары. Оларнынъ асылында башкъа бир негиз кыдырув хасталыгъы. Эсерни юксек дереджеге котерип, айтылгъан фикирнинъ эсернинъ талилинде делиль берильмеювининъ себеплери. Къырымтатар тенкъидчилигинде айры бир эсер ширий эсернинъ я да несир эсернинъ талиль принциплерининъ сонъуна къадар ишленильмсюв проблемасы.

1990-nci senelerde qırımtatar edebiyatına em nesir, em de şiiriyet janrında isse qoşqan gençlerniñ yaraticılıǵına bir nazar. Çerkez-Ali "Hatıra köşesi" (1990) vesiqalı povestinde tarihiy keçmişke ait meselelerniñ taqdim olunuv èlları. Eserniñ janr ceetindentaqdim olunuvınıñ çezilüvi. 1990-ncı seneler şiiriyetindeki yañılıklar. Balalar içün yazılǵan eserlerniñ terbiyeviy emiyeti ve psihologik tasviriniñ ustalıǵı. Ayşe Kökiyeva, Naciye Ametova, Emine Asanova, Yunus Qandım, Reşid Memişniñ balalarǵa baǵışlanǵan ve mecmua saifelerinde derc olungan eserlerinde bala psihologiyasınıñ tasvir olunuvı. Ayşe Kökiyeva: "Emine ve Elmaz", "Sakineniñ kılıkları", "Rasim - ressam", "Musafır", "Yuqucı ayuv", "Qoqla", "Taliyim benim" (şiiriy cıyıntıq). Reşid Memiş: "Fil", "Arslan", "Tilki", "Kirpi", "Ayuv", "Yılan". Yunus Qandım; "Küçelek", "Ayuvçık", "Yazmaǵa öğrenemiz". Ayder Osmanniñ yaraticılıǵı. Onıñ 70-80-90-ncı senelerdeki icadınıñ müim hususiyetleri.

Ayder Osmanniñ eserlerinde bediy araştıruvniñ kemalatı. Qaramanlarnıñ psihologiyası açıp berüv èlları. "Tutuşuv", "Menim dostum Erdan aǵa", "Takdir" povestleriniñ mevzu ve tasvir üslübi, insan taqdiriniñ faciası, "Tutuşuv"da - Yusuf bala, Nimetulla, Azize, "Erdan agada" – Erdan, Zuhra, "Taqır"da – Adaviye kibi unutilmaycaq obrazlarnıñ galereyasınıñ yaratıluvı. "Saba ola, hayır ola" povesti – sürgünlik yıllarında qadın-qızlarımızniñ facialı ömürlerini tasvirlegen eser. Zemaneyiy edebiyatniñ 1990- 2009 senelerinde peyda olǵan problemalarınıñ talili, bu devirde

yaratılğan edebiyatnıñ (nesir, şiiriyet, tenqit, bala edebiyatı, publitsistika, ssasında) müim hususiyetleri. Ayder Osmannıñ "Tüşünceler ve ümütler", "Ğurbette doğğan edebiyat ögey degil!", "Meraba, Qırım", "Biz öz Vatanımızdamız!" kiriş maqalelerinde 90-ncı senelerde peyda olğan edebiyatnıñ talili. Olarda tenkidiy fikir bildirüvniñ felsefiyligi. Ervin Ümerov. "Afat" (1992) drama, "Yırla, evim!" (1998) komediâ. Pyesalarınñ tarihiy-felsefiy kontseptsiyası, süjeti, kompozitsiyası ve esas qaramanları. Halq karakteriniñ kösterüv èlları. Rustem Muyedin. "Hayırsız sürpiz" (1998) pyesa "Ev alma, qomşu al" (2003) komediâ, "Namus berbat olğanda" (2002) povest. Psihologik tasvir usulınıñ sañatkâr içün esas tedqiq obyektine çevirilüvi. Halq vekilleriniñ duyğu-fikirleri içki monologlarda, detallerde aks olunuvı. Üriye Edemova. "Aydın gecede" romanında insan ve tarih, insan ve onıñ cemiyette tutqan yeri, maneviy-ahlâqiy kemalatı meseleleri. Tair Halilovniñ "Yuqusız geceler" (2001) ikâyesinde, "Tutıp alınğan Vatan" povestinde milliy karakter meselesiniñ taqdim olunuv èlları ve usulları, bala ve büyüklerniñ ruhiyet dünyasınıñ tasviri. İdris Asanin. "Ömür", "Çoqraq ve deñiz", "Qırım", "Ayat merdiveni" (2004) şiirlerinde fikir, arzu-hayallarnıñ beyan olunuvı. Şiirlerniñ terbiyeviy emiyeti. Eserlerde psihologik tasvirniñ ustalığı. İsa Abduraman. "Qoba" (pyesa), "Tamır" (şiirler cıyıntığı). Pyesada devirge has çizgilerniñ yañğırav derecesi. İ. Abduramannıñ şiiriyetinde bediyy araştıruv vastalarınıñ çeşitligi. Lirik qaramannıñ siması. Ş.Selimniñ "Qırımname", "Bağışlav" destanlarında janr ve üslubiy hususiyetleriniñ taqdimi. Destanlarınñ problematikası. Nuzet Ümerovniñ "Beybars" eserinde tarihiy keçmişke ait meselelerniñ taqdim olunuv èlları. Ayatıy aqiqat ve icadiy uydurma kibi meselelerniñ eserde kösterilüvi. 1970-2000-ncı senelerde qırımtatar edebiyatında tenqidniñ ilerilemesi. Belli bir eser aqında tenkidiy fikir bildirüvniñ subektivliginiñ sebepleri. Tenqidiy fikir bildirüvde tenkidçiniñ bilgi dairesiniñ emiyeti. Abdulla baliç "Yusuf Bolat", edebiy portret. Cemil Seydamet "Abdulla Dermenci", "İrğat Qadır", Ziyadin Cavtobelli "Edebiyat sevdavları", Matâqub Qoşcanov "Şamil Alâdin", Eşref Şemi-zade "Ömür ve yaratıcılıq", "Halk hizmetinde", Şamil Alâdin "Yüksek hizmet", "Yer deliciler, Ayder Osman "Ösüv basmaqları", Safter Nagayev "Yılnamedeki izler", "Yaşlıkığa has duyğunen", Safter Nagayev ve Riza Fazıl "Qırımtatar edebiyatı tarihına bir nazar", İsa Abduraman "Nesirimizge bir nazar", Şeryan-Ali "Eskizlerden aqiqiy eserlerge", İsmail Asan oğlu Kerim "Bediyy sèzümizniñ evrimi", Ayşe Kökiyeva "Küsmedim, aqiqat, yırladım seni...", F.Seferova "Ahlâq ve ahlâqiy ideal aqqında fikirler", "Qırımtatar nesirciliginiñ etik idealları

(НН аср 60-80 seneler)", Şevket Yunusov "Nesir ve edebiy şekil". Tenkidiy maqalelerde devir talabı ile yazılğan eserlerniñ devir talabı ile ayılğan fikirlerniñ subyektiv ve obyektiv tarafları. Olarnıñ aslında başqa bir negiz kıldıruv hastalığı. Eserni yüksek derecege köterip, ayılğan fikirniñ eserniñ talilinde delil berilmeyüviniñ sebepleri. Qırımtatar tenkidçiliginde ayrı bir eser şiiriy eserniñ ya da nesir eserniñ talil printsipleriniñ soñuna kadar işlenilmsüv probleması.

**1980-нджи, 1990-нджи ве 2000 сенелерде эдебий асабалыгъымызгъа аит малюматлар ве материалларнынъ айдынлатылув макъсадлары ве вазифелери.** "Йылдыз" меджмуасында басылгъан материаллар эсасында эльде этильген фикирнинъ беянаты.

Решид Мурат "Атешин шаир" (Амди Герайбай акъкъында), Риза Фазыл "Шириет пармакълары", "XVI асыр шаири Гъазай", "XVII асыр шаири Мухаммед Кямил", Шевкет Юнусов "Шириет тореси" (Шевкый Бекторенинъ яратыджылыгъы акъкъында), Исмаил Хикмет Эртайлан «Тюркий тильде язылгъан ильки "Юсуф ве Зулехъа", Шевкет Къадри-заде "Къадри-заде ве онынъ девири", Исмаил Керимов "Янъы хаял ве эски заман", С.Нагаев «Юксек гъаелик ве бедиятлик оғрунда», Алтайлынынъ ачлыкъ хатирлери" эсери, Ю.Темиркъая «Зиядин Менлиазиз Джавтобели», Черкез-Али «Къырылгъан къанатлар алтында», С.Нагаев «Девир аралыкълары» эсери хусусында. Бу сой малюматлар вастасы иле тарихта пейда олгъан бошлукънынъ толдурылувы ве о девир акъкъында белли бир малюмат алмакънынъ ёлу. Эдебият хазинемизнинъ джеверлеринен танышув.

1980-nci, 1990-ncı ve 2000 senelerde edebiy asabalığımızga ait malümatlar ve materiallarnıñ ayдынlatıluv maqsadları ve vazifeleri.

"Yıldız" mecmuasında basılğan materiallar esasında elde etilgen fikirniñ beyanatı.

Reşid Murat "Ateşin şair" (Amdi Geraybay aqqında), Riza Fazıl "Şiiriyet parmakları", "XVI asır şairi Ğazaiy", "XVII asır şairi Muhammed Kâmil", Şevket Yunusov "Şiiriyet toresi" (Şevqiy Bektoreniñ yaratıcılığı aqqında), İsmail Hikmet Ertaylan "Türkiy tilde yazılğan ilki "Yusuf ve Zuleyha", Şevket Qadri-zade "Qadri-zade ve onıñ deviri", İsmail Kerimov "Yañı hayal ve eski zaman", S.Nagayev "Yüksek ğayelik ve bediyetlik oğrunda", Altaylınıñ açlık hatirleri" eseri, Yu.Temirqaya "Ziyadin Menliaziz Cavtobeli", Çerkez-Ali "Qırılğan qanatlar altında", S.Nagayev "Devir aralıqları" eseri hususunda. Bu soy malümatlar vastası ile tarihta peyda olğanboşluqniñ toldurıluvı ve o devir aqkında belli bir malümat almaqniñ ёлу. Edebiyat hazinemizniñ ceverlerinden tanışuv.

**Четэль къырымтатар эдебияты** Курснынъ хронологик черчивеси ве мундериджесине даир умумий бильгилер. Четэль къырымтатар эдебияты

тарихынынъ эсас девирлери ве оларнынъ хусусиетлери. **Четэль кырымтатар эдебияты тарихында XIX асырнынъ сонъу – 1921 сенеси арысандаки девир.** Османлы Императорлыгы меркезлериндеки кырымтатарлары арасында эдебий аят. Девирдеки Османлы девлетининъ сиясий-ичтимаий ве культур аятынынъ умумий характеристикуасы. Истанбул, Бурса, Эдирне, Эскишехир ве дигер меркезлердеки кырымтатарларынынъ арасында ичтимаий ве культур аяты. "Татар Джемиет-и хайриеси"нинъ (Истанбул, 1908 сенесинден) фаалиети. "Кырым Талебе Джсмиети" (Истанбул, 1908-ден) ве "Ватан Джемиети"нинъ (Истанбул, 1909-1914) фаалиетлери. Эдебий аят. Кырымтатарлары арасында газета ве деггиджилик фаалиети: "Тонгъуч" ве "Чолпан" газеталары (Ист.). "Теарруф-у Муслимин" (Ист, 1910-1911) ве "Ислям Дюнъясы" (Ист., 1913-14) дергилери. "Кырым меджмуасы" (Ист., 1918-1919). Газета ве дергилернинъ мухтевасы, басылган материаллардан орьнеклер. Чыкъарыджы эйетине даир бильгилер. "Ватан Джемиети" азаларындан мутешеккиль "Яш татар язгычлары джыйыны" эдебиятчылар тегерегининъ фаалиети. Добруджадаки кырымтатарлары арасында ичтимаий, культур, маариф ве эдебий аят. Танылган шаирлер ве оджалар Шевкъи Бекторе (1888-1961) ве Мемет Ниязий (1878-1931)лернинъ оджалыкъ фаалиетлери ве яратыджылыклары. Манзум эсерлериндеки миллет ве ватан севгиси мотивлери, Кырымнынъ тарихы ве азырky алы иле алякъалы мевзулар. 3) Четэльдеки кырымтатарларынынъ ватанлары Кырымнынъ сиясий-ичтимаий, культур, маариф эдебий арекетлеринде иштираклери. Добруджалы кырымтатарларындан Омер Сами (Арбатлы) (1881-1951), Юсуф Зия (1869-1932), Эдем Фейзининъ Кырымдаки рушдие мектеплерининъ чалышмаларындаки фаалиетлери.

**Четэль кырымтатар эдебияты тарихында 1922-1939 сенелери арасындаки девир.** Девирдеки четэль кырымтатарлары арасында (Тюркие, Добруджа Булгъаристан, Романья) ичтимаий, культур ве маариф аяты. Девирдеки четэль кырымтатар матбуаты: Мемет Ниязийнинъ тарафындан Добруджада чыкъарылган "Ышыкъ", "Тешвикъ", "Мектеп ве аиле", "Добруджа садасы" газета ве дергилернинъ мухтевасы. «Эмель» дергиси (Добруджа, Пазарчыкъ-Косътендже, 1930-41 сс.). Мустеджип Улькусал (1899-1996): аяты, шаахсиети, дергиджилик фаалиети, Эсерлери. "Эмель" дергиси (меджмуасы); мухтевасы ве басылган материаллардан орьнеклер. "Эмель" меджмуасы языджылар эйети азаларынынъ фаалиетлери. "Эмель" меджмуасынынъ кырымтатар эдебияты тарихындаки ери ве эмиети. "Эмель" меджмуасы нешрияты тарафындан басылган эсерлер. Добруджадаки ильк «Кырымджы», халкъ шаири Мемет Ниязий (1875–1931). 1920-нджи сенелери фаалиети ве яратыджылыгы. Маариф саасындаки хызметлери ве газетаджылык фаалиети. Манзум эсерлериндеки дуйгъу ве фикирлер аланы. Эсас мевзулар: ватан севгиси ве асрети, Кырым тарихы; кырымтатарлыкнынъ земане алы узерине къайгы. Мефкюреджи, сиясетчи, эдип Джафер Сейдамет (Кырымэр, 1889-1960): аяты, фикрий ве эдебий шахсиети. Публицистикасы. Бедий яратыджылыгы: "Нурлу къабирлер" икяелери ("Эмель" меджмуасы, 1937-38 сс.): эсерлерде Кырым тарихы, кырымтатар миллий аяты левхалары,

миллиетчи типі. «Базы хатыралар»: эсердеки заманның кырымтатарлары арасында сиясий-ичтимай аркетлер ве миллий аятның этрафлы манзарасы. "Эмель" меджмуасы чевреси кырымтатар муэллифлерининг эдебият аланындаки хызметлери: Р.А. Озькырым (Чорабатыр. 1893-1969), Х. Абдульхаким (Кырымман, 1913-1979), Н.А. Фазыл (1908-1948), М.В. Юртсевер (1907-1994), эдебий портретлери, театро эсерлери, манзум яратыджылыклары. **1940-джы сс. кырымтатар четэль эдебияты. I Джихан дженки (1939-45)** деври ве сонъраки йыллары Ватан тышындаки кырымтатарлары арасында сиясий ве ичтимай аркетлер, култур ве маариф аяты. Янъы кочьлер ве оларның нетиджелери. 1940 с. кырымтатар четэль эдебиятында башлыджа адиселер; муэллифлер ве эсерлериден сечмелер (Дж. Дагъджы, Ф. Р. Юртэр, Б. Альпгирай, Р. Айтанъ). Мемет Муеддин Севдиар (1913): омюр ёлу ве 1940-джы сс. манзум яратыджылыгы. **1950-джи – 1990-джы сс. башы кырымтатар четэль эдебияты: башлыджа адиселер.** Девирдеки четэль кырымтатарлары арасында ичтимай ве култур аяты. Эдебий аяты. Дж. Дагъджы (1920-1950 сс.) менсур яратыджылыгы: Фикрет Рахман Юртэр (1932-1950 сс.) манзум эсерлери; «Кырым» меджмуасы (1957, 1960-61): чыкыш тарихы ве мухтевасы (тарих, хатыралар, фольклор ве назым эсерлери). «Эмель» меджмуасы: экинджи чыкыш (1960-дан). «Эмель» этрафындаки кырымтатар языджи шаир ве тарихчилернинг эдебият ве тарих сааларындаки хызметлери.

«Эмель» меджмуасының экинджи чыкыш илеалыкъалы умумий бильгилер Редакцион эйети. «Эмель»нинг мундериджеси: умумий тарих иле алякъалы эсерлер: кырымтатар эдебияты тарихына даир эсерлер; кырымтатар этнография ве фольклоры узерине араштырмалар; бедий несир; драма (театро)эсерлери (М. В. Юртсевер, Э. Бекторе); назым. Айры «эмельджи»лернинг омюр ёллары, шахсиетилери ве эсерлерине даир бильгилер: М. Улькусал («Добруджалы», «Текин» (1899-1996): тарих, этнография, фольклор язылары; А. З. Сойсал (1905-1983): тарих ве айрыджа, кырымтатар култур тарихы язылары; М. В. Юртсевер (1907-1994): шиирлери ве эдебият тарихы узерине язылары. «Эмель» меджмуасының кырымтатар эдебияты тарихындаки ери ве тесирлери. 1940-джы – 1990-джы сенелери девиринде Романьядаки кырымтатарлары арасында ичтимай, култур, маариф, эдебий аят. 1940–1990 сс. девиринде Романиядаки кырымтатарлары арасында ичтимай, медений ве маариф аяты. Эдебий аят: башлыджа муэллифлер ве эсерлеринден сечмелер (И. Зиядин, Яшар Мемедемин, Пирае Къадри-заде). Ишленген мевзулар ве ифаде хусусиетлери. Фольклор саасында яраштырмалар. «Къара денъиз» газетасы: чыкыш тарихы ве мухтевасы. **Дж. Дагъджы (д. 1918):** аяты, эдебий шахсиети ве яратыджылыгы. Бедий-публицистик эсерлери («Янсылар»). Бедий менсур эсерлери: «Къоркъунч йыллары» ве «Юртуны гъайип эткен адам» романлары. «Олар да инсан эди», «Анама мектюплер» романлары. **Севинч Чокъум (д. 1943):** эдебий шахсиети ве «Ай корюнгенде» романы.

Çetel qırımtatar edebiyatı Kursnıñ hronologik çerçivesi ve mündericesine dair umumiy bilgiler. Çetel qırımtatar edebiyatı tarihiniñ esas devirleri ve olarnıñ

hususiyetleri. Çetel kırimtatar edebiyatı tarihinde XIX asrının sonu – 1921 senesi arısındaki devir. Osmanlı İmperatorluğu merkezlerindeki kırimtatarları arasında edebiy ayat. Devirdeki Osmanlı devletinin siyasiy-içtimaiy ve kultur ayatının umumiy karakteristikuası. İstanbul, Bursa, Edirne, Eskişehir ve diğer merkezlerdeki kırimtatarlarının arasında içtimaiy ve kultur ayatı. "Tatar Cemiyet-i hayriyesi"nin (İstanbul, 1908 senesinden) faaliyeti. "Qırım Talebe Csmiyeti" (İstanbul, 1908-den) ve "Vatan Cemiyeti"nin (İstanbul, 1909-1914) faaliyetleri. Edebiy ayat. Qırım tatarları arasında gazeta ve deggicilik faaliyeti: "Tonguç" ve "Çolpan" gazetaları (İst.). "Tearruf-u Müslimin" (İst, 1910-1911) ve "İslâm Dünyası" (İst., 1913-14) dergileri. "Qırım mecmuası" (İst., 1918-1919). Gazeta vs dergilernin mühtevası, basılğan materiallardan örnekler. Çıqarıcı eyyetine dair bilgiler. "Vatan Cemiyeti" azalarından müteşekkil "Yaş tatar yazgıçları cıyını" edebiyatçılar tğereginiñ faaliyeti. Dobrucadaki kırimtatarları arasında içtimaiy, kultur, maarif ve edebiy ayat. Tanılğan şairler ve ocalar Şevki Bektore (1888-1961) ve Memet Niyaziy (1878-1931)lernin ocalıq faaliyetleri ve yaratıcılıqları. Manzum eserlerindeki millet ve vatan sevgisi motifleri, Qırımın tarihi ve azırkı alı ile alâkalı mevzular. 3) Çeteldeki kırimtatarlarının vatanları Qırımın siyasiy-içtimay, kultur, maarif edebiy areketlerinde iştirakleri. Dobrucalı kırimtatarlarından Ömer Sami (Arbatlı) (1881-1951), Yusuf Ziya (1869-1932), Edem Feyziniñ Qırımdaki ruşdiye mekteplerinin çalışmalarındaki faaliyetleri.

Çetel kırimtatar edebiyatı tarihinde 1922-1939 seneleri arasındaki devir. Devirdeki çetel kırimtatarları arasında (Türkiye, Dobruca Bulğaristan, Romanya) içtimaiy, kultur ve maarif ayatı. Devirdeki çetel kırimtatar matbuatı: Memet Niyaziynin tarafından Dobrucada çıkarılğan "Işıq", "Teşviq", "Mektep ve aile", "Dobruca sadası" gazeta ve dergilernin mühtevası. "Emel" dergisi (Dobruca, Pazarçık-Köstence, 1930-41 ss.). Müstecip Ülkusal (1899-1996): ayatı, şahsiyeti, dergicilik faaliyeti, Eserleri. "Emel" dergisi (mecmuası); mühtevası ve basılğan materiallardan örnekler. "Emel" mecmuası yazıcılar eyyeti azalarının faaliyeti. "Emel" mecmuasının kırimtatar edebiyatı tarihindeki yeri ve emiyeti. "Emel" mecmuası neşriyatı tarafından basılğan eserler. Dobrucadaki ilk "Qırımcı", halq şairi Memet Niyaziy (1875–1931). 1920-nci seneleri faaliyeti ve yaratıcılığı. Maarif saasındaki hizmetleri ve gazetacılık faaliyeti. Manzum eserlerindeki duyğu ve fikirler alanı. Esas mevzular: vatan sevgisi ve asreti, Qırım tarihi; kırimtatarlıkniñ zemanı alı üzerine qayğ. Mefküreci, siyasetçi, edip Cafer Seydamet (Qırımer, 1889-1960): ayatı, fikriy ve edebiy şahsiyeti. Publitsistikası. Bediy yaratıcılığı: "Nurlu qabirler" ikâyeleri ("Emel" mecmuası, 1937-38 ss.): eserlerde Qırım tarihi, kırimtatar milliy ayatı levhaları, milliyetçi tipi. "Bazı hatıralar": eserdeki zamannın kırimtatarları arasında siyasiy-içtimaiy areketler ve milliy ayatının etraflı manzarası. "Emel" mecmuası çevresi kırimtatar müellifleriniñ edebiyat alanındaki hizmetleri: R.A. Özqırım (Çorabatır.

1893-1969), X. Abdulhakim (Qırımman, 1913-1979), N.A. Fazıl (1908-1948), M.V. Yurtsever (1907-1994), edebiy portretleri, teatro eserleri, manzum yaratıcılıqları. 1940-cı ss. qırımtatar çetel edebiyatı. I Cihan cenki (1939-45) devri ve soñraki yılları Vatan tışındaki kırımtatarları arasında siyasiy ve içtimaiy areketler, kultur ve maarif ayatı. Yañı köçler ve olarnıñ neticeleri. 1940 s. qırımtatar çetel edebiyatında başlıca adiseler; müellifler ve eserleriden seçmeler (C. Dağcı, F. R. Yürter, B. Alpgiray, R. Aytañ). Memet Mueddin Sevdıyar (1913): ömür èlu ve 1940-cı ss. manzum yaratıcılığı. 1950-ci – 1990-cı ss. başı kırımtatar çetel edebiyatı: başlıca adiseler. Devirdeki çetel qırımtatarları arasında içtimaiy ve kultur ayatı. Edebiy ayatı. C. Dağcı (1920-1950 ss.) mensur yaratıcılığı: Fikret Rahman Yürter (1932-1950 ss.) manzum eserleri; "Qırım" mecmuası (1957, 1960-61): çıqış tarihi ve mühtevası (tarih, hatıralar, folklor ve nazım eserleri). "Emel" mecmuası: ikinci çıqış (1960-dan). "Emel" etrafındaki qırımtatar yazıcı şair ve tarihçilerniñ edebiyat ve tarih saalarındaki hizmetleri. "Emel" mecmuasınıñ ikinci çıqış ilealâqalı umumiy bilgiler Redaktsion eyyeti. "Emel"niñ mündericesi: umumiy tarih ile alâqalı eserler: qırımtatar edebiyatı tarihına dair eserler; qırımtatar etnografiya ve folklorı üzerine araştırmalar; bediy nesir; drama (teatro)eserleri (M. V. Yurtsever, E. Bektore); nazım. Ayrı "emelci"lerniñ ömür èlları, şahsiyetileri ve eserlerine dair bilgiler: M. Ülkusal ("Dobrucalı", "Tekin" (1899-1996): tarih, etnografiya, folklor yazıları; A. Z. Soysal (1905-1983):tarih ve ayrıca, qırımtatar kultur tarihi yazıları; M. V. Yurtsever (1907-1994): şiirleri ve edebiyat tarihi üzerine yazıları. "Emel" mecmuasınıñ qırımtatar edebiyatı tarihındaki yeri ve tesirleri. 1940-cı – 1990-cı seneleri devirinde Romanyadaki qırımtatarları arasında içtimaiy, kultur, maarif, edebiy ayat. 1940–1990 ss. devirinde Romaniyadaki qırımtatarları arasında içtimaiy, medeniy ve maarif ayatı. Edebiy ayat: başlıca müellifler ve eserlerinden seçmeler (İ. Ziyadin, Yaşar Memedemin, Piraye Qadri-zade). İşlengen mevzular ve ifade hususiyetleri. Folklor saasında yaraştırmalar. "Qara deñiz" gazetası: çıqış tarihi ve mühtevası. C. Dağcı (d. 1918): ayatı, edebiy şahsiyeti ve yaratıcılığı. Bediy-publitsistik eserleri ("Yansılar"). Bediyy mensur eserleri: "Qorqunç yılları" ve "Yurtunı ğayıp etken adam" romanları. "Olar da insan edi", "Anama mektüpler" romanları. Sevinç Çoqum (d. 1943): edebiy şahsiyeti ve "Ay körüngende" romanı.

## **Вопросы I. История крымскотатарской литературы.**

1. Крымскотатарская литература, ее место и значимость в ряду литератур РФ, других тюркских народов, а также в общемировом литературном процессе в целом.

2. Изучение истории крымскотатарской литературы и существующие в этом проблемы.
3. Вопросы периодизации истории крымскотатарской литературы, краткая характеристика основных периодов.
4. Древнетюркская литературы (до X в.): а) образцы устного народного творчества (древнетюркские мифы древних тюрков о происхождении мира, человека, различных тюркских племён и т.д.; героический эпос; произведения малых поэтических форм...); б) древнетюркские памятники письменной литературы – периодов Кок-Тюркского (V–VIII вв.) и Уйгурского (VIII–IX вв.) каганатов.
5. Литература периода Караханидов (840–1212). Принятие Караханидами в качестве государственной религии ислама и влияние этого события на дальнейшее развитие культуры в целом, и литературы – в частности, ряда тюркских народов. Суфизм и его роль в формировании нравственно-эстетических идеалов эпохи. Основные литературные памятники. Влияние арабской и персидской литератур. Формирование классической тюркской литературы дивана. Преобладание дидактических жанров. Миссионерская суфийская литература. Художественные средства, элементы поэтики.
6. Крымскотатарская литература XIII–нач. XV вв. К вопросу о наиболее раннем памятнике – поэме Махмуда Кырымлы «Хикьет-и Юсуф ве Зелиха» (1-я четв. XIII в.). Крымскотатарская литература в контексте литературы Золотой Орды. Жанрово-тематическое своеобразие последней. Внимание к памятникам классической персидской литературы. Место и значимость золотоордынской литературы в истории литературы тюркского мира в целом.
7. Малоазийская (анатолийская) литература 13–15 вв. и последующее её влияние на развитие крымскотатарской литературы.
8. Крымскотатарская литература эпохи Крымского ханства (сер. XV в.–1783). Основные периоды и их краткая характеристика. Основные направления: литература дивана, ашыкская литература (литература саза), литература религиозно-суфийского содержания (литература текке), их характерные особенности и наиболее яркие представители. Художественные средства. Основные жанры исторической прозы.
9. Крымскотатарская литература периода 1783–1883 гг. Общественно-политическая ситуация в Крыму и за его пределами. Структурные изменения в крымскотатарском обществе. Отражение этого в литературе. Эмиграция крымских татар и формирование переселенческого фольклора. Характеристика литературного процесса среди крымских татар в Крыму и в местах их переселения. Преобладающее развитие в Крыму народной литературы – творчества народных поэтов-кедаев. Идеино-тематическое содержание этой литературы. Начало формирования подлинно национальной литературы крымских татар. Развитие классической поэзии дивана вне Крыма, среди крымских татар покинувших родину и осевших в ряде культурных центров Османской империи.
10. Литература периода 1883–1917 гг.: «Эпоха Пробуждения». Общественно-

политическая и общекультурная ситуация в Крыму и в Российской империи в целом, основные значимые события. Изменения в общественном самосознании крымских татар и идеологии крымскотатарской интеллигенции.

Просветительская, издательская и литературная деятельность И. Гаспринского (1851–1914) и роль его в формировании современной крымскотатарской культуры. Формирование качественно новой крымскотатарской литературы. Жанровое обновление крымскотатарской поэзии и прозы, расширение их тематических границ, становление новой крымскотатарской драматургии. Влияние на эти процессы литератур европейских, русской и турецкой. Переводы из этих литератур и влияние этого на развитие литературного процесса среди крымских татар. Становление подлинно национальной крымскотатарской литературы. Её идейно-тематическое своеобразие и наиболее яркие представители. Формирование литературы крымскотатарского зарубежья.

11. Литература периода 1917–1928: «Периода I Курултая и первых лет Советской власти». Основные общественно-политические события.

Идеологическая борьба в Крыму, идеология крымскотатарской государственности. Литературный процесс в Крыму и в крымскотатарском зарубежье, его идейно-тематическое содержание и основные направления, а также наиболее яркие представители. Жанровое своеобразие и художественные средства. Начало большевистских репрессий, в том числе – против писательской интеллигенции крымских татар. Последствия репрессий.

12. Литература Советского периода (1928–1991). Литературный процесс в Крыму в 1930-е годы, его характерные черты. Наиболее значительные памятники крымскотатарской поэзии и прозы. Выселение крымских татар из Крыма в 1944 г. и его влияние на развитие крымскотатарской культуры в целом, и литературы – в частности. Развитие литературы в местах высылки, её идейно-тематическое содержание и художественный уровень.

13. Современная крымскотатарская литература, расширение её идейно-тематического и жанрового диапазона. Основные тенденции и проблемы.

#### **Рекомендуемая основная литература:**

1. Чобан-заде Б. Къырымтатар эдебиятынынъ сонъ деври: Маруза. – Симферополь: Доля, 2003. – 132 с.;
2. Бекир Чобан-заде Къырымтатар эдебиятында къурултайджылыкъ ве миллетчилик. – Баку, 1929;
3. Крымский А.Е. Литература крымских татар /Пер. с укр. на рус. яз. проф. Губарь А.И.
4. Гирайбай А. Къырым эдебиятына бир бакъыш // Йылдыз. – 1995. – № 3. – С. 8-20;
5. Абдулла Лятиф-заде Къырымтатар эдебиятынынъ сонъки деври акъкъында. // Йылдыз, 1994. – № 3. – С. 197-208;
6. Шемъи-заде Э. Эдебий ве тенкъидий макъалелер. – Симферополь: Доля, 2000. – 248 с.;
7. Фазыл Р., Нагаев С. Къырымтатар эдебиятынынъ тарихы. – Симферополь, 2001. – 640 с.;
8. Керим, Исмаил Асан-огълу. Къырымтатар эдебияты. Юкъары сыныф талебелери ве филология факультетлери студентлери ичюн къуланма дерслик. – Акъмесджит, 1995;
9. Керим. Исмаил Асан-огълу. Бедий сёзюмизнинъ эврими. (XIX асырнынъ сонъу ве XX асырнынъ башы деври иле багълы историография меселелери)
10. Усеинов Т. Б. Орта асырлары къырымтатар эдебияты. – Акъмесджит, 1999;
11. Шемъи-заде Э. Халкъ хызметинде. (Эдебий макъалелер). –Ташкент: Гъ. Гъулам, 1977;

12. Алядин Ш. Юксек хызмет (Языджылар акъкъында икяелер). – Ташкент, 1983;
13. Алядин Ш. Ер делиджилер (Эдебий-бедий макъалелер). – Ташкент, 1991;
14. Джавтобели З. Эдебият севдалары (Эдебий макъалелер). – Ташкент, 1983;
15. Дерменджи А. Аят ёлунен (Эдебий-тенкъидий макъалелер) – Ташкент, 1973;
16. Нагаев С. Ёылнамелердеки излер. Къырымтатар эдебияты акъкъында этюдлар. – Ташкент, 1991;
17. Осман А. Осов басамакълары. Эдебий-тенкъидий макъалелер. – Ташкент, 1981;
18. Черкез-Али. Чокъ юрген чокъ корер. (Эдебият акъкъында фикирлер). – Ташкент, 1991;
19. Арифов С. Юрек даушы. (Эдебий макъалелер). – Ташкент, 1987;
20. Фазыл Р., Нагаев С. Къырым эдебияты тарихына бир назар. I // Ёылдыз. – 1988. – №4. – С.93-96;
21. Фазыл Р., Нагаев С. Эдебиятымыз тарихына бир назар // Ленин байрагы 1988: 20 сент., 22 сент., 27 сент.; 29 сент.;
22. Къырымтатар шиирлери антологиясы. Азыр.: Фазыл Р., Къонъратлы К. // Ёылдыз, 1990. – №№ 1, 2, 4, 5;
23. Къырымтатар шиириети антологиясы. Азыр.: Фазыл Р. // Ёылдыз. – 1998. – №№ 1, 2, 3, 4, 8;
24. Эдебият Хрестоматиясы /Тертип эткенлер: Абдулла Дерменджи, Абдулла Балич, Джафер Бекиров. – Ташкент, 1971.
25. Керим, Исмаил Асан-огълу. Къырымтатар эдебияты. Юкъары сыныф талебелери ве филология факультетлери студентлери ичюн къуланма дерслик. – Акъмесджит, 1995;
26. Эки асыр арасында. На стыке веков. (XIX асырнынъ сонъу ве XX асырнынъ башларында иджат эткен къырымтатар языджи ве шаирлернинъ фоторесимлери ве къыскадан терджиме - и - аллары)» Тертип эткен ве неширге азырлагъан Исмаил Асан огълу Керим. – Симферополь, 1995;
27. Керим Исмаил Асан-огълу. Бедий сёзюмизнинъ эврими. (XIX асырнынъ сонъу ве XX асырнынъ башы деври иле багълы историография меселелери) // Ёылдыз. – 1993.– № 4, с. 198-142 ; № 6. – С. 118-138; № 7, с. 110-137; и 8. с. 135-166; № 9-10, с. 175-203.
28. Banarlı, Nihad Sâmî. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. – С.1-2. – İst., 1987.
29. Kabaklı, Ahmet. Türk Edebiyatı. – С.1.– İst., 1989; – С.2. –İst., 1990.
30. Türk Dünyası El Kitabı. Cilt 3: Edebiyat. – Ankara, 1992.
31. Sefercioğlu, M. Nejat. Nev'ı Divânı'nın Tahlili. – Ankara, 1990.
32. Pala, İskender. Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. Cilt: I-II. – Ankara, 1990.

## 2. Теория литературы

1. Национальная специфика литературы. Основные и вспомогательные части литературоведения. Теория литературы как одна из главных (Ю. В. Манн) или «надстроечных» (В. В. Прооров) отраслей литературоведения.
2. Сущность искусства. Художественное произведение как эстетическая сущность. Творческий метод и стиль. Значение терминов «образ» и «образность».
3. Литературные роды, виды и жанры. Предмет эпоса, лирики и драмы. Литературные жанры и их особенности. Родовые категории, возникшие вследствие преодоления синкретизма художественного мышления (лиро-эпика, лиро-драма, эпико-драма).
4. Литературное произведение как художественное целое. Принципы системно-цельного анализа литературного произведения. Взаимосвязь и взаимное дополнение всех формально-содержательных компонентов художественного произведения. Конструктивная и содержательная функция приемов и средств.

5. Мотив, тема, пафос. Историко-функциональный аспект литературы. Мотив как формально-содержательный компонент литературного текста. Мотивы динамичные и статичные. Тема и мотив в их соотношении и взаимодействии. Тематическая целостность литературного произведения. Пафос как писательское пристрастие. Выявление субъективной авторской позиции относительно объективной реальности. Роль подтекста в выявлении пафоса литературного произведения.
6. Литература в историко-генетическом аспекте. Сюжет. Художественная литература и фольклор. Сюжет и его особенности. Проблема соотношения сюжета и содержания.
7. Язык художественного произведения. Язык художественного произведения как первоэлемент литературы. Поэтическая лексика. Лексические возможности языка. Поэтический синтаксис. Интонация. Фигуры поэтического языка. Эвфония. Звуковые повторы. Звуковые ассоциации. Художественно-эстетическая функция изобразительно-выразительных средств языка.
8. Проблема героя, типа, прототипа. Характер и тип. Их соотношение. Проблема разделения героев на положительных и отрицательных. Пути синтеза исторического лица (прототипа) в ткань художественного произведения.
9. Система тюркского стихосложения. Язык прозы и стиха. Специфика ритмической организации языка прозы и стихотворения. Метрический слог и метрический узел. Особенности стихосложения в народной поэзии. Редиф, джинас, аллитерация, турак, рифма.
10. Литературный процесс. Закономерности литературного процесса. Типы художественного отражения действительности. Литературное направление. Стил. Метод. Проблема национальной самобытности литературного развития. Взаимодействие художественной литературы с другими видами искусства, общекультурными и социальными явлениями. Роль и значение литературных традиций для развития литературы. Новаторство.

#### **Рекомендуемая основная литература**

1. Абрамович Г. Л. Введение в литературоведение. Учебник для пед. ин-тов. Изд. 5-е, испр. и доп. – М.: “Просвещение”, 1970. – 390 с.
2. Азизов Дж. Л. Бедий талиль принциплери // Ёылдыз. – 1990. – №2. – С.112 – 126.
3. Аристотель. Об искусстве поэзии / Пер. с древнегреч. В. Г. Апеллерота; ред. перевода и комм. Ф. А. Петровского; статьи А. С. Ахманова и Ф. А. Петровского. – М.: Художественная литература, 1957. – 183 с.
4. Бандура О. М. Теорія літератури: Підручник для вчителів. – К.: Видавництво “Радянська школа”, 1969. – 287 с.
5. Буало Н. Поэтическое искусство. – М., 1957.
6. Будагова З. И. О художественно-изобразительных средствах языка (на материалах азербайджанской советской поэзии) // Советская тюркология. – 1975. – № 5. – С.101 – 106.
7. Бурячок А. А., Гурин І.І. Словник українських рим. – К.: “Наукова думка”, 1979. – 837 с.
8. Бушмин А. С. Наука о литературе: Проблемы. Суждения. Споры. – М.: Современник, 1980. – 334 с.

9. Введение в литературоведение / Под ред. Г. Н. Пospelова. Учеб. пособие для филол. Специальностей ун-тов и пед. ин-тов. – М.: “Высшая школа”, 1976. – 422 с.
10. Введение в литературоведение. Хрестоматия: Уч. Пособие для ун-тов / Николаев П. А., Руднева Е. Г., Хализев В. Е., Чернец Л. В.; Под ред. П. А. Николаева. – М.: Высш. школа, 1979. – 300 с.
11. Верли М. Общее литературоведение / Пер. с немец. В. Н. Невлевым. Редакция предисл. и примеч. А. С. Дмитриева. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1957. – 243с.
12. Веселовский А. Н. Из введения в историческую поэтику (Вопросы и ответы) // Веселовский А. Н. Историческая поэтика. – М.: Высшая школа, 1989. – С.42 – 58.
13. Веселовский А. Н. О методах и задачах истории литературы как науки (Вступительная лекция в курсе всеобщей литературы, читанная в С.-Петербургском университете 5-го октября 1870 года) // Веселовский А. Н. Историческая поэтика. – М.: Высшая школа, 1989. – С.32 – 41.
14. Веселовский А. Н. Три главы из исторической поэтики // Веселовский А. Н. Историческая поэтика. – М.: Высшая школа, 1989. – С.155 – 298.
15. Гиршман М. М. Литературное произведение. Теория и практика анализа. – М., 1991.
16. Гуляев Н. А. Теория литературы: Учебное пособие для филологич. специальностей ун-тов и пед. ин-тов. – М.: «Высшая школа», 1977. – 278 с.
17. Жирмунский В. М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. – Л., 1977.
18. Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів: Видання друге, перероблене і доповнене. – К.: Радянська школа, 1965. – 431 с.
19. Лесин В. М., Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів: Видання третє, перероблене і доповнене. – К.: Радянська школа, 1971. – 486 с.
20. Литературный энциклопедический словарь / Под общ. ред. В. М. Кожевникова и П. А. Николаева. – М.: «Сов. энциклопедия», 1987. – 752с.
21. Наровчатов С. Необычное литературоведение. – М.: «Молодая гвардия», 1970. – 336 с., илл.
22. Николаев П. А., Курилов А. С., Гришунин А. Л. История русского литературоведения: Учебное пособие для филологич. спец. ун-тов и пед. ин-тов / Под ред. П. А. Николаева. – М.: Высшая школа, 1989. – 349 с.
23. Павлов Т. Питання теорії літератури / Переклад з болгарської. Вступна стаття й підготовка текстів доктора філологічних наук Д. Маркова. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1959. – 654 с.
24. Полевина Н. Ф. Стилистический анализ художественного текста: Учебное пособие для студентов педагогич. ин-тов по спец-ти № 2103 «Иностранные языки». – Л.: «Просвещение», 1980. – 272 с.
25. Пospelов Г. Н. Вопросы методологии и поэтики: Сб. статей. – М.: Изд. Московского ун-та, 1983. – 336 с.
26. Пospelов Г. Н. Теория литературы: Учебник для студентов филологич. специальностей университетов. – М.: «Высшая школа», 1978. – 351 с.
27. Проблемы теории литературы / Коллектив авторов. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 354 с.
28. Тимофеев Л. И. Основы теории литературы: Учебное пособие для филологич. фак-тов университетов и педагогич. ин-тов. Изд. 3-е, исправленное. – М.: Изд-во «Просвещение», 1966. – 487 с.
29. Уэллек Р., Уоррен О. Теория литературы. – М., 1978.
30. Фролова К.П. Занимательное литературоведение: Пособие для учащихся. – К.: Радянська

школа, 1987. – 232 с.

31. Хализев В.Е. Теория литературы: Учебник. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 2002. – 437 с.

32. Хрестоматия по теории литературы: Учебное пособие для студентов пед. ин-тов по специальности № 2101 «Русский язык и литература» / Сост. Л.Н.Осьмакова; Вступит. статья П.А. Николаева. – М.: «Просвещение», 1982. – 448 с.

33. Художественная культура: понятия и термины / Сост. – канд. филос. наук Л.Н. Дорогова. – М.: «Знания», 1978. – 208 с.

34. Чернец Л. В. Литературные жанры: проблемы типологии и поэтики. – М., 1982.

35. Щепилова Л.В. Введение в литературоведение. – М.: Гос. учебно-педагогич. изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1956. – 318 с.

36. Эсалнек А.Я. Основы литературоведения. Анализ художественного произведения: Учебное пособие. – М.: Флинта: Наука, 2001. – 112 с.